Schleiermacher magyarul

F. D. E. Schleiermacher: A vallásról
(Osiris Kiadó, Budapest, 2000.)

Hosszú várakozás után, végre megjelent Schleiermacher első, egyben egyik legjelentősebb műve magyarul is, mely a következő alcímet viseli: „Beszédek a vallást megvető művelt közönséghez." Az először 1799-ben kiadott könyv megszületésének szellemi hátteréről és öt beszédének tartalmi bemutatásáról a Credo tavalyi 1-2 számában már ejtettünk szót.

Nehéz volna túlbecsülni a romantikus alapmű teológiatörténeti értékét. A romantika, mely az európai szellemi-művészeti életben a 18. század végének és a 19. század elejének általános hangulati-érzelmi állapotát volt hivatott kifejezni, mind a képzőművészetben és irodalomban, mind a filozófiában viszonylag jól körülhatárolható közös nevezőjű művek közvetlen hátteréként jelenik meg. A művészetek terén nagy vonalakban a (neo)klasszicizmus és a realizmus között találjuk. A német idealista filozófia történetében Fichte és Hegel közt csaknem zsákutcának számít ez az egyén szabadságának megvalósítását célul tűző áramlat, melynek képviselői Schellingen és Friedrich Schlegelen kívül mindannyian kimagyarázkodásra kényszerülnének legitim filozófus voltukat illetően: Joseph von Görres és Franz von Baader a katolikus misztika irányába indult, Novalis és Hölderlin a költészetben találta meg filozófiai célját, Wilhelm von Humboldt elsősorban oktatásszervezői és humanisztikus nyelvfilozófiai tevékenységével vált ismertté, Schleiermacher – aki szakmailag is elismert Platón-fordításokat készített és lényeges eredményeket ért el a hermeneutika területén –, munkásságával a teológia felé nőtte túl vallásfilozófiájának kereteit.

Feltűnő, hogy a romantikus filozófusok egyike sem kerülte el a vallás kérdéseivel való következetes szembenézést. Ebben annak igazolását kell látnunk, hogy a felvilágosodás racionalizmusába belefáradt lélek az egészhez, pl. – Schleiermacherhez hasonlóan – az univerzum egészéhez vezető út képében talált egérutat, és ennek kifejezésére a vallás jelensége bizonyult a legalkalmasabbnak. Érthető, hogy a mindenkori kultúrát író három társának, a szellem, művészet és eszme történetének alakulásától eltérően, a teológia nem függetlenedhetett ilyen rövid időn belül a benne kifejeződési formáját kereső romantikától. Joggal állapítja meg a fordító Gál Zoltán a könyvhöz írt utószavában, hogy a szerző teológi-

ája és vallásbölcselete „egészen az első világháborút követő évekig alapvetően meghatározta a protestáns teológia és vallásbölcselet fejlődésének irányát", valamint hogy „A huszadik század második felétől ismét megfigyelhető a protestantizmusban egyféle egyre erősödő Schleiermacher-orientáció." Hozzátehetnénk, hogy a múlt század első felében is, amikor „alapvető meghatározó" jellegét elvesztette, még mindig a schleiermacheri típusú teológiai liberalizmus szolgált a barthi és barthiánus neoorthodoxiával szembenállók legfőbb orientációs bázisául, és azt is megjegyezhetjük, hogy a jelek szerint kiheveri a század nyolcvanas éveiben induló posztliberalizmus támadását is. A létjogosultságában többször megkérdőjelezett teológiai liberalizmus nagyfokú életképességének titkát a keresztény hit elkendőzhetetlen vallás-jellegéhez és a vallás elsődlegesen tapasztalati jellegéhez való ragaszkodásban kell látnunk. Amíg a neoorthodoxia a hit vallás ellen fordításával, a posztliberalizmus pedig a vallási tapasztalat döntő szerepének tagadásával tett kísérletet a keresztény hit élményszerűségtől való megfosztására, Scleiermacher, e művében, a kereszténységnek mint kitüntetett vallásnak éppen korlátlan szabadságát és élményszerűségét hangsúlyozza. Liberalizmusának lényege – a liberalizmus elterjedt felfogásával szemben – nem az, hogy a vallás, tőle alapvetően idegen eszközöket venne igénybe belső felismeréseinek vagy mondanivalójának kifejezéséhez, hanem a szemlélődésben és érzésben testet öltő, minden szükségtelen járulékától megtisztított vallás lényegének megfogalmazására tett erőfeszítés. Így a teológia konkretizálásának szokásos területei, mint a filozófia és az erkölcs, Schleiermacher szerint e szempontból tökéletesen figyelmen kívül hagyhatók: „Mert hát mi körül folyt mindig a küzdelem, a pártoskodás a vallásban, és mi körül lobbantak fel a harcok? Olykor a morál, leggyakrabban pedig a metafizika körül, és egyik sem tartozik a valláshoz. (...) A vallás arra törekszik, hogy felnyissa a szemét azoknak, akik még nem képesek az univerzum szemlélésére. (...) Csak a végtelen szemlélésére irányuló törekvés juttatja a lelkületet a korlátlan szabadság állapotába, csak a vallás menti meg a lelkületet a sóvárgás és a vélekedés leggyalázatosabb béklyóitól" – írja a szerző könyve második beszédében. A tiszta vallási lényeget szenvedélyesen kereső Schleiermacher évekkel később jut el híres, a vallásról adott meghatározásához, amely szerint ez az Abszolútumtól való feltétlen függés érzülete.

A mű öt beszédéből az első, Apológia, inkább polemikusnak, sőt provokatívnak hat a „vallást megvető művelt közönséghez" címezve. A második és ötödik, a vallás lényegéről szóló, elvontabb vallásfilozófiai jellegű beszéd keretként veszi körül a második és harmadik beszédet, mely konkrétan a vallás két társadalmi jelentőségű életjeléről, a vallási nevelés kérdéseiről és a vallási közösség természetéről szól.

Az Olvasó már az első oldalak után úgy érezheti magát, mint akit szelíd kezek gyengéden, de az átfogó érvelés meggyőző erejével az isteni jelenlét tágas templomába kívánnak kísérni. Aki nem szívesen enged a kísérő kéz vezetésének, könnyen érezheti a művet dagályosnak vagy túlságosan patetikusnak. Az író, e vallási zseni romantikus lelkesültsége és hiteles rétori pátosza azonban olyannyira elengedhetetlen része az írásnak, hogy a kísérő nélkül besurranó olvasó előtt a könyvecske teljes tartalma sem tárul föl.

Béres Tamás

G. van der Leeuw könyvéről

Gerardus van der Leeuw: A vallás fenomenológiája
(fordította: Bendl Júlia, Dani Tivadar, Takács László, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.)

Van der Leeuw (1890–1950) 1918–1950 között a vallástörténet, a teológia és az egyiptomi filológia professzora volt a groningeni egyetemen, közben 1945–46-ban holland kulturális miniszter. Több mint 600 oldalas művében hatalmas anyagot dolgoz fel, könyve a rengeteg név, idézet, hivatkozás miatt nem könnyű olvasmány, alapos előképzettséget tételez fel. (Jó néhány fordítói, kiadói jegyzet elkelt volna, nem beszélve a teológiai fejtegetések alaposabb lektorálásáról.)

Az utolsó részben, az Epilegomena-ban hívja fel az olvasók figyelmét szándékának helyes megértésére. Nem vallástörténeti vagy teológiai művet kívánt írni, hanem fenomenológiát: „A fenomenológia a fenomént keresi. Ám a fenomén az, ami megjelenik. Ez három dolgot jelent: 1. A fenomén valami; 2. Ez a valami megjelenik. 3. Azáltal fenomén, hogy megjelenik. Ám a megjelenés egyaránt vonatkozik arra, mi megjelenik, és arra is, akinek megjelenik" (583.). „A fenomenológia csak egyet akar: tanúságot tenni arról, ami megjelent előtte. Ezt csak indirekt módon, a megtörtént egy második élménye, egy rekonstrukció által teheti meg. Ezen az úton sok akadályt kell leküzdenie. Számára a szemtől szembe való látásmód tilos. De a tükrön keresztül sok minden megpillantható. És a látottról már beszélni lehet. (589)." A vallásfenomenológia nem költészet, nem vallástörténet, nem valláspszichológia, nem vallásfilozófia, és végül, de nem utolsósorban nem is teológia: „A teológia Istenről beszél. A fenomenológiában Isten nem szubjektum, és nem is tárgy, ebből következően fenoménnak kell lennie, aki megmutatja magát. S Ő nem mutatja meg önmagát, vagyis nem úgy, hogy őt megérthessük és róla beszélhessünk. Ha megmutatkozik, akkor ezt egészen másként teszi, ami nem értelmes beszéd, hanem kinyilatkoztatás. Ez a teológia dolga. Neki is van egy oda és egy ide útja, ám az oda és ide nem adottság, nem magyarázat, hanem elrejtettség és megnyilatkozás, ég és föld, talán ég, föld és pokol. A fenomenológia mit sem tud az égről és a pokolról. Ő a földön van itthon, bár a túlvilág szeretete élteti" (596.).

Ezek szem előtt tartásával kell, nem egyszerűen olvasni, hanem tanulmányozni, ízlelni e monográfiát, elgondolkodni szokatlan, nemegyszer meghökkentő állításain és alkalmasint vitatkozni velük A mű öt fő részből áll: 1. A vallás tárgya, 2. A vallás alanya, 3. Tárgy és alany kölcsönhatása, 4. A világ, 5. Alakok.

Már a vallás tárgyának meghatározása sem egyszerű, hiszen „Ami a vallástudomány számára a vallás tárgyát képezi, azt a vallás szubjektumnak tekinti... A vallásban isten tevőleges alany az emberrel szemben, a tudomány csak az ember cselekedetéről tud istennel szemben, de semmit sem szól az isten cselekedetéről" (19.). A vallás tárgya a hatalom, mindaz, akiben, amiben valamilyen hatalom van, a kis szent tárgyaktól, fétisektől, manától kezdve az abszolút személyes (atya)istenig, és a személytelen abszolút hatalomig, a sorsig, aki, amely „az összes isten".

A vallás alanyát (aki, amely a hit számára persze tárgy) három részben tárgyalja: A) a szent ember, B) a szent közösség, C) a szent az emberben: a lélek. „Az ember

nem elégszik meg a puszta élettel, hanem a szent, hatalommal teljes életet keresi. A rítusok biztosítják számára a hatalmat... (174.). A közösség helyes felfogása, hogy »nem valami csinált, hanem adott, nem érzéseken nyugszik, hanem a tudattalanon (...) Nem kell meggyőződésen alapulnia, mert magától értetődő. Az ember nem csatlakozik hozzá, hanem »oda tartozik«" (214k). Külön ki kell emelnünk az egyházat: „Egyház csak a kereszténységben van. Sem a buddhista szerzetesi közösség, sem az iszlám puszta azonossági elven nyugvó közössége (...), sem a zsidóság népi közössége nem érdemli meg az egyház nevet . ... Az egyház, ahogy a hívők tudatában él, lényegében kiesik a fenomenológiából. Az egyház Krisztus teste, és mint ilyen, kivonja magát a megértés alól. Ő maga minden megértés feltétele. Bár nép és szövetség is, de mindig csak Krisztus, az »Úr« jelenlétének feltételével..." (234.) Ettől persze még a szociológusok és nemcsak ők, továbbra is használni fogják a maguk egyházfogalmát...

A lélekről rengeteg elképzelése van az embernek: attól kezdve, hogy az egész ember a lélek – és a bonyolult, különféleképpen strukturált lélekrészekig, a lelkek hierarchiájáig.

Tárgy és alany kölcsönhatása A) külső és B) belső cselekvésekben nyilvánul meg. A külső cselekvések: a különböző szertartások, áldozatok, ünnepek, szentségek. Részletesen foglalkozik az úrvacsorával (318k), amely az anamnézis által lesz sokkal több mint szent étkezés. A millenniumi megemlékezéseket ócsároló demagóg kritikák ismeretében még fontosabbnak tűnik, amit az ünnepekről mond: „Az ünnepek egy ünnepi ciklust alkotnak. Ugyanis a lényegükhöz tartozik, hogy valamit folytatnak, valahová vezetnek. Bemutatják a kritikus pontokat, de nem csupán a pontot, hanem az ünneplést is, amely a kényes ponton túlra vezet. Az ünnepek tehát nem csupán élvezetet jelentenek. A primitív népek, éppen ellenkezőleg, kötelességnek és hasznos munkának tekintik az ünnepeket. Nélkülük ugyanis akadozna az élet hatalmassága. S valóban, a dolgok, ha olyanok maradnak, amilyenek, nem tökéletesek..." (340k).

A belső cselekvés: a vallási élmény, de külső és belső elválaszthatatlan, a megkülönböztetés valójában inkább csak hangsúlyeltolás. Az istenkerüléstől az odaadásig, barátságig, követésig, megtérésig és hitig terjed. A vallásban mindig szerepet játszik a tudás, nem a világról, nem az énről, hanem az üdvösségről. (414k). A kultusz csúcspontja pedig az áhítat, ahol a külső és a belső egybeesik – nem csak a keresztyénségben, hanem Izraelben, az iszlámban és Indiában is. „A legtökéletesebb azonban az a hang, amelynek felcsendülésekor a közösség meghajol a jelenvaló Úr előtt: Sursum corda! Habemus ad Dominum." Ugyanakkor „az erkölcs is itt teljesedik be. Dicsőítéssé és hálává alakul. Az élet egyetlen feladata Isten dicsőítése; magától értetődően ebből származik az erkölcsös magatartás" (467.).

A könyv ezzel akár be is fejeződhetne, de két rész még hátravan. A negyedik a világról szól. A primitív ember számára a „világ" fogalma tulajdonképpen nem létezik. „Az ember a világot mitikus-mágikus vagy elméleti módon a saját világává teszi, önmagát pedig e világ uralkodójává. Ez minden kultúra mély vallási alapja". Ezzel szemben „A hit útja az engedelmesség. Ez annyit jelent, hogyha a világról szólunk, mindenekelőtt Istenről szólunk, s ez teológia" (485.). A világ célját az emberben, magában a világban, vagy Istenben lehet keresni. „...a világ nem jelenség, az ember nem szemlélheti egyszerűen, mert ő maga is a világhoz tartozik, s gondolatilag ezen nem léphet túl. Mindazon-

által beszélhet a világ értelméről, de csak a hitben. Előtte nem mutatkozik meg a világ, hanem Isten nyilatkoztatja ki számára a világ értelmét a történelem közepén. ... A történelem közepén Isten a világ értelmét mint üdvösséget mutatja meg"(501.).

Az ötödik rész A) a vallásokkal és B) az alapítókkal foglalkozik A távolodás vallásai (Isten távol van, alig, vagy egyáltalán nem avatkozik be) a konfucianizmus, a 18. századi deizmus, a menekülés vallása az ateizmus. – India kimondottan ateista rendszerei is vallások, a harc vallása a perzsa vallás. A nyugtalanság vallása az Ószövetség (Isten egy pillanatra sem nyugszik). Itt szól a szinkretizmus kérdéséről: „Valamennyi történelmi vallás nem egy, hanem több vallásból tevődik össze; természetesen nem úgy, mintha az adott vallás különböző vallási formák egysége lenne, hanem úgy, hogy a különböző vallási formák az adott vallásba belenőnek, s ezzel összeolvadnak. Ez mindenekelőtt a nagy, ún. világvallásokra vonatkozik. ... a kereszténységben Izrael öröksége mellett megtalálhatjuk Görögország örökségét és Perzsia hagyatékát is, és az összenövés sebhelyei – amelyeket elsősorban a görög és izraelita szellem okozott – máig nem hegedtek be" (527.).- Annyit azért meg kell jegyeznünk, hogy az iránytű, a választóvonal Jézus kérdése: „Ti kinek mondotok engem?" A válaszban, gyakorlati következményeiben persze lehetnek hangsúlyeltolódások, az azonban nyilvánvaló (a könyv többi része alapján is), hogy maga az evangélium nem keverhető és főleg nem helyettesíthető más tanítással. – A vágy és az alak (mondjuk inkább formának) vallása a görög, a végtelenség és az aszkézis vallása a hinduizmus, a semmi és a részvét vallása a buddhizmus, az akarat és engedelmesség vallása (a nyugtalanságával együtt) az izraeli, a fenség és az alázat vallása az iszlám, végül pedig a szeretet vallása a keresztyénség. – Az alapító pedig elsődlegesen a kinyilatkoztatás tanúja. Látott vagy hallott valamit (569.)

Mivel minden vallás reformata és reformanda, az alapító és a reformátor fogalma nem választható el élesen egymástól: Zarathusztra, Buddha, Mohamed, de Jézus is mindkettő. A tanár (inkább tanítónak kellett volna fordítani) sajátsága, hogy az alapítás elválik az élménytől, és tanítássá lesz. A tanítás az alapítótól függetlenül is tovább él, mint Buddha esetében. A zsidó-keresztény tanító pedig Isten történelmi tetteit hirdeti. Pál a nagy példa: ő maga nem fontos, a tana sem, hanem egyedül Isten üdvözítő cselekedete. A filozófusok is a vallástörténelembe tartoznak, „ez annak aligha lehet kérdéses, aki a teoretikus gondolkodást egy uralkodó hatalomélményhez kötöttnek tekinti" (575.). A teológusokban pedig lehet valami a prófétából és az apostolból, sok a tanítóból, de fő feladatuk Isten tetteinek összefüggő elbeszélése. (576.). A példa hatása nélkülözhetetlen. Az alapító utolsó, egyszemélyes „típusa" a közbenjáró: „A világ, a történelem és az ember új megértése Krisztus megjelenése óta lehetséges.' Mert egy az Isten, egy a közbenjáró Isten között és az emberek között, az ember Jézus Krisztus, aki váltságul adta önmagát mindenkiért tanúbizonyságként a maga idejében.' Itt él egy hit, amelyhez Isten egy ember alakjában hajolt, szeretőn, a világ és az ember legnagyobb mélységei fölött, a bűnön át, és amelynek Isten mindennél erősebb hatalma egy ember törékeny formájában elevenedett meg. Itt a tudomány szemlélődő és megértő szolgája hódolatteljesen visszahúzódik; szava meghátrál a kihirdetés szolgálatával szemben, szolgálata a szentség szolgálatával szemben" (580.)

Szentpétery Péter

Két, a közelmúltban megjelent János-kommentárról

Bolyki János: „Igaz tanúvallomás". Kommentár János evangéliumához (Kommentárok a Szentíráshoz 1., Osiris Kiadó, Budapest, 2001.)
Lenkeyné Semsey Klára: János evangéliuma (A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Újszövetségi Szemináriumának Tanulmányi Füzetei. Új sorozat 8. és 9., Debrecen 1999., 2000.)

Egy erdélyi lelkésztársam néhány hónapja megkért, rendeljem meg és küldjem el neki e két kommentár egyikét. Látva a könyv méreteit, aprólékos filológiai elemzéseit, tétováztam egy kicsit: valóban ez-e az a munka, amire ott, abban a falusi gyülekezetben szükség lesz? A közelmúltban azután, amikor ugyanezt a kollégámat meglátogattam, a fürdőszobapolcon fedeztem fel a súlyos szakkönyvet. Barátom lelkesen mesélte, hogy éppen akkor érkezett meg a könyv, amikor egy jánosi perikópával birkózott, és a könyvespolcán sorakozó magyarázatok egyike sem adott olyan jó segítséget a készüléshez, mint ez a kommentár. Olyan érdekesnek, olvasmányosnak és elmélyülést segítőnek találta, hogy táboroktól és rendezvényektől sűrű nyarában itt-ott mégis ellopott pár percet a számára. Így került a tudományos kommentár a fogkefék és arcszeszek közé.

Ilyen kommentárok azok, melyeket most ajánlani szeretnék a Credo olvasóinak: jól használhatóak a lelkészi munkában, izgalmas olvasmányok a teológia iránt érdeklődő olvasó számára, és megvan bennük az a mély, szövegközpontú figyelem, amely egy evangélikus értelmiségi személyes, lelki célú bibliaolvasását gazdaggá teheti.

Két kommentárról írok, melyek egyidejűleg, pontosabban párhuzamosan jelentek meg. Lenkeyné Semsey Klára munkáját kötetenként adja ki a Debreceni Református Hittudományi Egyetem; az első kötet 1999-ben került ki a nyomdából, a harmadik kötet remélhetőleg idén jut a kezünkbe. Bolyki János kommentárja az Osiris kiadó új sorozatának (Kommentárok a Szentíráshoz) nyitódarabjaként 2001 tavaszán jelent meg. A kiadó tervei szerint a sorozat csupa magyar egzegéta munkájával az Ó- és Újszövetség minden könyvét lefedi majd.

Mindkét kommentár szerzői a református egyház lelkészképzésében munkálkodtak az elmúlt évtizedekben, Semsey professzor Debrecenben, Bolyki János Budapesten. Bolyki nemzedékének talán legtermékenyebb újszövetségese, több mint hatvan tanulmány, szakcikk és négy-öt szakkönyv szerzője. Az újszövetségi egzegézis szinte minden területéhez hozzászólt munkássága során. Különösen kedves témáinak tűnnek a szociáletika, a hellenisztikus szépirodalmi műfajok és a modern természettudományok – mindhárom újszövetséges teológiai összefüggésben. Lenkeyné Semsey Klára talán kevesebb publikációval gazdagította a hazai szakirodalmat, de azok mind hiánypótló munkák voltak. Írt olyan sokszor elhanyagolt katolikus levelekről, mint Júdás vagy Péter első levele, s olyan témákról, mint *Nők az Újszövetségben – az Újszövetség a nőkről*. A két újszövetséges hosszú éveken át vett részt közös teológiai műhelymunkában a Teológiai Doktorok Kollégiuma újszövetségi szekciójában.

Érződik is a közös háttér, a közös gondolkodás a kommentárok számos vonásában, sok az átfedés a feldolgozott szakirodalomban, hasonlóan foglalják össze a szerzők

egy-egy fontos kommentár megállapításait. Egyezik a véleményük az evangélium anti-doketista irányultságát illetően is, tehát mindketten úgy vélik, János evangéliuma egyfajta naiv doketizmussal szemben formálja meg Jézus alakját dicsőséges, isteni Igeként, de mégis szomjazó, könnyező, haragvó és szenvedő emberként. Hasonlóan a 6. fejezet kenyér-beszédeit mindketten egységes műként, s mégpedig az Úrvacsora elspiritualizálása ellen megfogalmazott homíliaként értelmezik.

Számomra külön örömöt jelentettek a szövegkritikai szakaszok, melyek mindkét kommentárnak erősségei. Az „Igaz tanúvallomás" minden szakasz fordításához részletes szövegkritikai elemzést csatol. Talán érdemes lett volna, tekintettel a nem a biblikum területéről érkező olvasókra egy exkurzusban felsorolni János legértékesebb szövegtanúit, bemutatni a kéziratok csoportosítását, megvilágítani néhány olyan szakkifejezés jelentését, mint „koiné recenzió" (a bizánci kéziratok csoportja), vagy „a Bizottság" (a görög szöveg jelenleg hatályos kiadását szerkesztő, újszövetséges szakemberekből álló bizottság).

Lenkeyné Semsey Klára kommentárja olvasóbarátabb, részletesen elmagyarázza, kifejti a szövegkritikai problémák hátterét. Egyes szakaszok egzegézisét végigböngészve még egy távolabbról érkező olvasó is megértheti a jánosi szövegkritika logikáját. Kár, hogy ilyen szempontból nem mondható következetesnek: vannak olyan perikópák, melyeknek lényeges variánsai ismertek, de a kommentár ezekre egyetlen szót sem veszteget, (pl. I. 181 Jn 5,24–30 ill. II. 87 Jn 8,37–47) míg más szakaszoknál minden apró eltérést bemutat.

Egyes pontokon nem tűnnek megindokoltnak fordítási döntései, sőt mintha dogmatikai megfontolások is befolyásolnák. Jn 7-ben például egy már az első századokban problémásnak ítélt jelenség kerül elénk: Jézust testvérei hívják Jeruzsálembe, a lombsátrak ünnepére. Jézus, bár később maga is elindul a templom felé, visszautasítja a rokonság invitálását. Egyes kéziratok szerint azt mondja: „...én nem megyek fel az ünnepre...", míg mások szerint „...én még nem megyek fel..." (7,8). A kéziratok számszerű többsége az utóbbi olvasatot támogatja, mégis, a Bizottság az előbbit tekintette eredetibbnek, s ebben az egzegéták szinte kivétel nélkül követik is. Két lényeges érv szól az első olvasat mellett. Egyrészt, bár igen régi kéziratok, sőt 2–3. századi papirusztöredékek is tanúskodnak a második olvasat mellett, a megdöbbentő első szövegvariáns egészen különböző földrajzi területekről származó (alexandriai, nyugati, bizánci) kódexekben fordul elő. Ez azt jelenti, hogy a variáns e szövegcsoportok 2–3. századi szétválása előttről való. Másrészt a *lectio difficilor potior* elve szerint előnyt kell adnunk az érdesebb, nehezebb olvasatnak: Nehezen hihető, hogy a kegyes keresztény másolók hazugságba akarták volna keverni Jézust a javításukkal, az viszont elképzelhető, hogy ki akarták küszöbölni egy ilyen vád lehetőségét. Ezért véli tehát a legtöbb kutató, hogy János eredeti szövege szerint Jézus szavai így hangzottak: „...én nem megyek fel az ünnepre". Lenkeyné e szakasz magyarázatánál (53–54. o.) ismerteti a különböző szövegvariánsokat, de nem foglal egyértelműen állást egyiknek elsőbbsége mellett sem. A fordításban viszont a második, enyhébb olvasatot követi. Úgy gondolom, egy ilyen döntés megkívánta volna az idevágó szakirodalom ismertetését és a Nestle szövegétől való eltérés határozott indoklását.

Itt a két kommentár egy közös hiányosságáról is szót kell ejtenünk: míg egyforma hozzáértéssel alkalmazzák a klasszikus történetkritika módszereit és az újabb irodalomkritikai megközelítéseket, nem, vagy alig használják a harmadik generációs, „elkötelezett" kritikai metódusokat, sem az ezekből az iskolákból (feminista, felszabadítás-teológiai, ökoteológiai zsidó-keresztény párbeszéd-beli egzegézis) származó friss szakirodalmat. Pedig lenne mit nyerni ezekből az olvasatokból, példának okáért Sandra M. Schneiders, Ritva Williams, Judith Lieu, Adele Reinhartz, Bianca Lataire, Ulrich Busse, van Tilborg munkáiból.

A két könyv különbségei három csoportba sorolhatók. Vannak különbségek, melyek a szerkesztői és kiadói munka kontójára írandók. Vannak, melyeket a két könyv különböző célja, különböző olvasóközönsége tett szükségessé. S vannak végül valódi szakmai hangsúlykülönbségek, véleménykülönbségek is Lenkeyné Semsey Klára és Bolyki János kommentárja között.

A kiadói különbségek jelen esetben szomorú bizonyítványt adnak egyházi könyvkiadásunkról. Az Osiris által megjelentetett könyvet öröm kézbe venni, szép a címlapja, gazdaságos, de áttekinthető a tördelése. A görög és héber szövegek szedése kifogástalan, a mutatók jól használhatóak. Talán csak a bibliafordítások rövidítései sikerültek csúnyára: pÚF (sic!) – protestáns új fordítású Biblia. Egészében azonban jól sikerült kötet az „Igaz tanúvallomás". Igaz, borsos az ára is, de úgy tűnik, „örök darab", a kötés minőségét a szöveg időtállóságához igazították. Lenkeyné Semsey Klára könyvére viszont a páli metafora illik: igencsak törékeny cserépedénybe rejtett kincs ez. Nyilvánvaló, hogy a szerző kezéből egyenesen a nyomdába került az anyag; sok-sok csúnya kis hiba maradt benne, elcsúszott görög ékezetek, lemaradt betűk, akaratlan ismétlések. (Pl. II. 48. és 56.o., 73. és 74–75. o.) Vannak helyesírásbeli problémák, következetlenségek, melyeket a szerkesztőnek kellett volna javítania, egységesítenie: „sínaitikus", „coniunctivusi". Nem lenne szabad, hogy egy kiadó egy teológus professzortól várja ezeknek a korrekcióknak a véghezvitelét. (Talán csak egy ponton jobb a debreceni kommentár szerkesztése az Osiris kiadványánál: van fejléce, mely alapján mindig tudjuk, éppen melyik igeszakasz egzegézisénél járunk, s a tartalomjegyzék közbejötte nélkül is utánakereshetünk az egyes helyeknek.) Igazságtalan ilyen összehasonlítást tenni, az egyházi kiadótól minőségi könyvet várni? Nem gondolnám. Ha egyházaink szegénységük ellenére képesek voltak olyan szerzőket kinevelni, akiket kül- és belföldi világi kiadók kérnek fel írásra, akkor talán képesek vagyunk létrehozni formás, tartós, jól szerkesztett kötetetket is.

A két könyv szándéka, az általuk megcélzott olvasóközönség némileg különböző. Az Osiris kiadványa egyházi és világi olvasóközönségnek egyaránt szól, használható tankönyvnek, segédkönyvnek akár egy világi egyetemen is. Bár szövegén átérzik a szerző személyes elkötelezettsége, mégis, nem annyira a közös hit, mint a közös érdeklődés talajáról szólítja meg az olvasót. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem, úgy tűnik, elsősorban hallgatóit és volt hallgatóit, az ő igehirdetési készülésüket kívánta szolgálni a könyvvel: Semsey professzor néha túl is megy a szigorúan szövegmagyarázó egzegézis határain, amikor egy-egy perikópa hitbeli, erkölcsi következményeit megvilágítja. E kommentár legjobb részei az úgy-

nevezett „tartalmi összefoglalók". Nem csak kiemeli és összefoglalja itt a textusok teológiai üzenetét, mintegy narratív egzegézisként újrameséli őket. Erős képeket, tömör megfogalmazásokat ad, melyektől már csak egy lépés az igehirdetés; bebizonyítja, hogy az egzegetikai munka nem csak tudomány és mesterség, de művészet és költészet is.

Bolyki szélesebb körnek címzett kommentárjában nem találhatunk ilyen meggyőződéstől átfűtött, költői részeket. Nála viszont a nyelvi pontosságnak, eleganciának és közérthetőségnek lehet örülni, annak, hogy összetett teológiai tartalmakat egyszerű, minden tudálékosságtól mentes nyelven olvashatunk. Pedig nincs könnyű dolga, hiszen a kortárs János-kutatás szakkifejezéseit többnyire magának kell magyarra fordítania (pl.: kettős/két síkon folyó dráma).

Érdekes módon éppen fordított a helyzet az evangélium szövegének fordításánál. Bolyki eleven, lendületes, érzékletes nyelvre teszi át az eredetit; szövegét használhatjuk bibliaórán, sőt, én szívesen vinném szószékre is. Semsey Klára fordításai a vizsgára készülő hallgatót szolgálják: igen szöveghű, néha szinte szószerinti fordítást ad, megőrzi a görög egyenetlenségeit, s ezáltal még a leggyengébb görögösnek is mankót ad az eredeti szöveg megértéséhez.

Eltér a szerzők álláspontja számos szakkérdésben is. Semsey Klára a Zebedeus fia János szerzőségével számol, Bolyki viszont valószínűnek tartja, hogy a Presbiter János, az első keresztény nemzedékek egyik központi figurája lehetett az evangélium (első húsz fejezetének) írója. Ez a szerző maga is szemtanú, aki legalábbis a jeruzsálemi eseményeket nyomon követte, de nem azonos János apostollal. Meglepő volt számomra, hogy mindkét egzegéta szó szerinti értelemben tanúnak, szemtanúnak akarja tudni az evangélium szerzőjét. Éppen Bolyki professzor fejti ki, hogy a tanúskodás Jánosnál milyen gazdag értelmű szó, s hogy nem csupán a szemtanú lehet Krisztus tanújává. A másik oldalról, János evangéliuma számomra olyan műnek tűnik, mely kezdettől a szöveg jogán, a szöveg erejére támaszkodva szerzett tekintélyt, s csak később erősödött meg az igény, hogy egy tanítvány, szemtanú autoritásával összekapcsolják. Számomra ha az evangélium nem szemtanú munkája, az csak azt mutatja, hogy milyen eleven és kreatív volt az 1–2. század fordulójának kereszténysége, s milyen gazdagon élt benne továbbra is a szóbeli Jézus-hagyomány. (Amit egyébként a kor egyéb, nem kanonikus iratai is bizonyítanak, például Kelemen, aki maga is idéz „az Úrtól".)

Semsey professzor azon a véleményen van, hogy János és gyülekezete ismerte a szinoptikus evangéliumokat, vagy legalábbis azok valamelyikét. Bolyki inkább úgy véli, hogy a közös Jézus-hagyomány az, ami a János és a szinoptikusok közti átfedéseket – és egyes helyeken a kritikus dialógust – indokolja.

Az evangélium szellemi hátterének más-más szelete válik hangsúlyossá a két kommentárban. Bolykitól sokat tanulhatunk itt is a kortárs hellenista irodalmi formákról, az evangélium és a hellenisztikus románcok (pl. József és Aszeneth története), biográfiák (Tüanai Appollóniosz élete) kapcsolatáról. Lenkeyné Semsey Klára az evangélium héber-arám hátterének szentel különösen nagy figyelmet. Néha (I. 116 o.) túloz is: az evangéliumi szöveg értelmét nem magában a szövegben, hanem a fel-

tételezett arám-héber eredetiben véli megtalálni. Azt is problematikusnak éreztem, ahogy jóval későbbi rabbinikus szövegek alapján rajzolja meg határozott vonalakkal a zsidó ünnepek Jézus-korabeli rendjét (II. 48. o.).

Szeretném kiemelni Semsey Klára kommentárjának még egy erősségét, a jánosi nőalakokra fordított figyelmét, a női szempontok érvényesülését – ami, szakmai múltjának ismeretében, semmiképpen sem meglepő. Meggyőződésem, hogy nem csak nekem, női olvasónak fontos ez a dimenziója az egzegézisnek. Világunk torz mintaképet ad férfiak és nők elé egyaránt. A Szentírás erre is alkalmas: rajta keresztül, az ő bölcsességén keresztül formálni tudjuk férfi- és nőképünket, férfi és női szerepeinket.

A két kommentár különbségei, egymást kiegészítő, egymással vitatkozó nézetei különösen érdekessé teszik a két könyv együttes olvasását, mert két, sokban osztozó gondolkodási folyamat végeredményeit láthatjuk meg bennük. Saját formálódó véleményeinket e két könyvhöz hozzámérve alkalmunk nyílik némi metakritikai reflexióra, önmagunk egzegetikai döntéseinek kritikus vizsgálatára. S végül az a tény, hogy e két kommentár egyazon tudományos műhelynek tartozik hálával, arra is emlékeztet bennünket, hogy a műhelymunka, a tudományos együtt munkálkodás a színvonalas teológiai munka egyik záloga.

Andorka Eszter

Egy alapmű

Gerhard von Rad: Az Ószövetség teológiája I.
(Ford. Görföl Tibor. Osiris, Budapest, 2000.)
Gerhard von Rad: Az Ószövetség teológiája II.
(Ford. Bendl Júlia, Mády Katalin, Szita Szilvia. Osiris, Budapest, 2001.)

Nagy öröm, hogy végre magyarul olvashatjuk a régen várt munkát.
Valójában több mint 40 esztendővel ezelőtt, 1960-ban jelent meg először a II. kötet – három évvel az I. után. Négy évtizeddel ezelőtt heves reagálásokat is kiváltott a mű: nagy vitát, csodálatot és ellenkezést, sőt egyesekből teljes értetlenséget is.

Gerhard von Rad akarata szerint való volt a két kötet szétválasztása: I. – Izrael történeti hagyományai teológiája, II. – Prófétai hagyományai teológiája, s szervesen ezekből fakadva az Ó- és Újszövetség összekapcsolódásának kifejtése. (Vö. I. kötet, Előszó)

Számtalan kiadása jelent meg, tagadhatatlanul bestsellerré vált a teológiai könyvkiadásban.

Érdemes talán egy 20 évvel későbbi, tömörségében értékes, visszatekintő értékelést idéznünk: (az előzőekben felsorolt többi Ószövetség teológiájához viszonyítva) „Gerhard von Rad Teológiájának különleges jelentősége abban áll, hogy kísérletet tesz arra, hogy a történelmet mint teológiát és a teológiát mint történelmet írja meg." (A. H. J. Gunneweg: *Vom verstehen des Alten Testaments.* Eine Hermeneutik. ATD Ergänzungsreihe 5. Göttingen, 1977. A továbbiakhoz vö. Gunneweg, 80–81. o.)

Nem a történeti-kritikai kutatás által megállapított történeti tények, hanem az ószövetségi „credo"-k, történeti hitvallások mai elbeszélése, utána-mondása, kifejtése ez a mű. Vagy legalábbis az akar lenni. Az Ószövetség teológiáját elsősorban tör-

téneti – egzegetikai tudományágnak érti, s ez kétségtelenül helyes visszatérés e tudományág kiindulópontjához, s magához a bibliai szövegekhez.

Ezek ugyanis nem dogmatikusak, nem szisztematikusak. Ezért Rad ódzkodása minden túlzott – nem bibliai – rendszerességtől.

További sajátossága ennek a „történet-teológiának", hogy komolyan veszi teológiailag magát a történelmet, tehát azt, hogy a hitvalló hagyományoknak is megvan a maguk története. Ezenfölül az ígéret – teljesedés, és a tüposz – antitüposz dialektikus szemléletét igyekszik újrafogalmazva érvényre juttatni, és végeredményben üdvtörténetileg az Újszövetségre, pontosabban a Krisztusban-teljesedésre kifuttatni. – Ez bizony nagyszabású koncepció, nem meglepő tehát, hogy voltak, akik a végre megtalált „bölcsek köve"-ként értékelték. Másrészt heves ellenzést és értetlenséget is kiváltott.

Ez figyelmeztet bennünket, mai olvasókat is, hogy mindenekelőtt a szerző szándékát értsük meg, vegyük komolyan saját céljait, sőt munkája gyengeségeit, felemásságát. Rad ennek tudatában írt. Jól tudta, sőt nyíltan meg is mondja: „Napjainkban természetesen senki sem írhat meg egy olyan ószövetségi teológiát, amely akár csak némiképp is kimerítő bemutatását nyújtja a jelentős és lényeges tényezőknek, legkevésbé a jelenleg uralkodó helyzetben, amikor még mindenki a maga útját igyekszik járni." (G. v. Rad: *Az Ószövetség teológiája* I. 9. o.) Mi azonban szabadok vagyunk műve dicséretére, grandiózusságának és minden értékének meglátására is.

Rad szándéka magát az Ótestamentumot megszólaltatni, újra elbeszélni – ma. Végigvonul ez az alapszemlélete mindkét köteten – ez főerőssége, és néhol, néhány téma-egységnél – fogyatékossága is. E szándéka megmutatkozik előszavaiban és módszertani megfontolásaiban, tehát kifejezett, sőt részletesen kifejtett szándékában és céljaiban, mégsem értették jó néhányan. Tetten érhető továbbá műve felépítésében, tartalmának szélességében és mélységeiben. Mi volt tehát Rad legfőbb szándéka, fő célja? Teológia-történeti helyzetéből következik. Részletesen ír erről az I. kötet 93–111. oldalain. „A teológia nem Izrael szellemi-vallási világával, életének lelki vonatkozásaival vagy hitvilágával foglalkozik, vagyis nem azzal, ami csak az írásai alapján levont következtetések útján közelíthető meg. A teológia tárgya kizárólag az, amit maga Izrael közvetlen formában elmondott Jahvéról. A teológusnak közvetlenül a Jahvéról elmondottakkal kell foglalkoznia, Izráel Jahve-hitének tartalmával, s kétségkívül előbb újra meg kell tanulnia azt, hogy dokumentumról dokumentumra az eddigieknél következetesebben a mindenkori kérügmatikus szándékot vizsgálja." (93. o.) „Izráel hite szerint létének alapját történelmi tények képezik, s olyan tények határozzák meg és alakítják át, amelyek forrása Jahve cselekvése." (94.) „A Hexateukhosz tehát olyan képet tár elénk az üdvtörténetről, amelyet teljes egészében a hit öntött formába, s amely ennélfogva hitvallásnak tekinthető. Ugyanezt mondhatjuk el arról a képről is, amelyet a deuteronomista történetírás alakított ki Izráel történelme késői (a fogságig tartó) szakaszáról." (95.) Viszont a modern történelemkritikai kutatás történelem-szemlélete és -képe egészem más. E kettőt azonban nem tudjuk összhangba hozni igazából – ez Rad meggyőződése. – Így még nem írható meg az igazi teológia! Mit tegyünk tehát? – Vázoljuk föl! Mutassunk utat a majdani teológia felé, ha sikerül! Ez volt Rad szándéka, korlátainak teljes tudatában. Az azonban meggyő-

ződése volt, hogy az általa vázolt út elvezet majd az Ószövetség teljesebb megértéséhez. (Vö. az I. kötet /1957/ előszavának végén.)

E szándék mutatkozik meg a mű felépítésében is. A történet-kritikai Ószövetség – kutatás és az Ószövetség saját történeti-hagyományainak eltérő volta indokolja az I. kötet két fő részét. Az I. rész csak áttekintő, vázlatos „Izrael története". Ez tulajdonképpen nem tartozik a Teológiához, hanem mintegy hídverés a mai olvasó számára, hogy közelebb jusson az ókori Izrael, az Ószövetség emberei valóságához.

Teológiai illetve ókori keleti tanulmányokat még nem folytatók számára nehéz olvasmány. Közérthető, de magas irodalmi színvonalú szöveg, gyönyörű stílusban. Nem fukarkodik a szakszavakkal, és a tudományos egyezményen alapuló állandóan használt jelekkel, szavakkal és szóösszetételekkel sem.

Talán jobb lett volna, ha Rad nem írja meg, vagy nem itt, vagy nem így írja meg. Hiszen az I. kötetnek több mint egynegyedét teszi ki. És csak utána kezdődik majd a módszertani bevezetés! – Joggal kritizálták ezért sokan.

Lehetetlennek látom tömören ismertetni e két kötet tartalmát. Csupáncsak arra teszek kísérletet, hogy a hozzávezető utat megkönnyítsem másoknak.

A Teológia felépítése, tagolása Rad alapvető szándékát akarja szolgálni és kifejezni: magát az Ószövetség hitvalló tanúbizonyság-tételét megszólaltatni.

Itt és most arról kell szólnom, hogy G. v. Rad szándéka a tagolásban, a mű felépítésében, mind az I. kötet II. Részében, mind a II. kötetben világos: nem erőltetetten rendezett. (Ő mindig félt, óvott és maga is óvakodott a túlzott, számára elméleti vagy dogmatikus – tehát az Ószövetségtől valóban idegen rendszerességtől.). A magyar fordításból ez nem teljesen világlik ki. – Mi is ez a tagolás? – Azaz, mi Rad gondolatmenete?

A tulajdonképpeni Teológia, az I. kötetben annak II. Fő Része, négy pontra oszlik. Ezeket A. B. C. és D. pontokkal jelölte a szerző, és a bevezető módszertani előzetesen kívül – A. – amely a „klasszikus" 3 pontos felosztást mutatja, mindhárom rész 7 egységből áll. B. A Hexateukhosz teológiája, C. Izrael felkentjei (Az ún. „Deuteronomista történeti mű" és a „Krónikás" vagy „krónikai történetírás" kifejtése ez) és D. Izrael Jahve előtt (Izrael válasza) – egyaránt 7-7-7 részből állnak. Terjedelmük ugyan még megközelítőleg sem azonos, beosztásuk sem hasonló, van, amelyik sok-sok részre tagolt, ám ezek éppen így a szerző szándéka szerint valók. Az Ószövetséget magát akarja megszólaltatni, a fontosabbat hosszabban, a hosszú történeti könyveket a fő szereplők szerint tömöríteni, tovább elidőzni a Deuteronómiumnál (kb. Mózes 5. könyve) és legtovább a Papi Iratnál – talán túlrészletezve is –, mely pontosan meg sem határozott iratrétege az 1Móz – 5Móz (sőt Rad szerint – Józsué könyvéig terjedő óriásműnek. (Hexateuchosz = 1Móz – Józs, hat könyv.)

Egyébiránt a magyar kiadás szinte mindenütt – alázatosan és helyesen – követi az eredetit. Miért hát az A. B. C. és D. pontok elhagyása? (És hasonlóan a II. kötet betűjeleinek mellőzése?) – Talán a túlzott rendszerességtől akar óvni, az ún. német precizitástól. Nos, meg kell jegyeznünk, hogy éppen Rad nem volt tipikus német professzor. Nem akart precízebb lenni, mint az általa értelmezett szöveg, nem használt előre eldöntött szigorú metodikát, terminológiája menet közben csiszolódott a Teológia írása éveiben is. Alapjában véve inkább irodalmi, esztétikai és beleérző történe-

ti-nyelvi egzegetikai módon közelít a bibliai szövegekhez – nem pedig mai tudósként, például történészi-filozófus módon. Nos, talán nem ártott volna a műnek, ha megtartja a magyar fordítás ezeket a tagoló betű-pontokat. Másban, kisebb dolgokban is jobb lett volna az eredetihez való hűség. Később még visszatérek e – bizonyára – nehéz hűségre.

A II. részben, Izrael történeti hagyományainak teológiája felosztásában, legjelentősebbek a bevezető szakaszok: A. Előzetes módszertani megfontolások, 1. Az Ószövetség teológiájának tárgya, 2. A kifejtés, 3. Az üdvtörténet legősibb ábrázolásai.

B. A Hexateukhosz teológiája – A fejezetcímek általában önmagukért beszélnek: I. Az őstörténet (1Móz 1–11. fejezetei). II. Az atyák története. III. Kivezetés Egyiptomból. IV. Isten kijelentése a Sínain. Érdemes ízelítőt adni ebből: 1. Előzetes hagyománytörténeti megjegyzések. 2. A parancsolatok értelme. 3. Az első parancsolat és Jahve féltékeny szentsége. 4. A képtilalom az Ószövetségben. 5. A Deuteronómium. 6. A Papirat – ebben szintén hat szakasz! V. A pusztai vándorlás. VI. A Mózesről és tisztségéről kialakított felfogások. (Az Ószövetségben belüli különböző szemléletekről van szó itt, s nem mai tudósok sokféle Mózes-felfogásáról!) VII. Kánaán földjének birtokba adása.

C. Izrael felkentjei – Itt más sorrendet vázol, nem a bibliait. Oka: a biztosabban megfoghatóbból, és a központiból kiindulva – ez Dávid uralkodásának végideje – ideoda, időben visszafelé, majd előre és ismét hátrafelé halad. Ezt az „ugrálós" időbeli sorrendet a fejezetek címei is jelzik már.

D. Izrael Jahve előtt (Izrael válasza) Első próbálkozás ez az Ószövetség-teológiában. Úgy olvassuk, hogy tudjuk, ennek az emberi válaszadásnak – a Zsoltároknak, és az ún. Hokmá- vagy Bölcsesség-irodalomnak az értelmezésében haladt tovább leginkább maga Rad, és a Rad-utáni ószövetségi teológia. Hatása érvényesült mindebben – Izrael, vagy általában az ember válasza hozzátartozik az isteni cselekvéshez, tehát a teológiához is.

A II. kötetben (Izrael prófétai hagyományainak teológiája) a tagolás, fő gondolatmenet jobban érzékelhető, mint az elsőben. De tudatosítsuk magunkban, hogy a bevezetés a prófétákhoz 7 részből áll, azután 9 rész maga a próféták teológiája – az írópróféták itt időrendi sorrendben következnek – 1. és 2. pontokkal, néhol még egy pont előzetes vagy összefoglaló jelleggel, az Ószövetség–Újszövetség egymásra vonatkozásáról pedig 4 fejezet szól.

Gerhard von Rad tisztában volt mindenekelőtt azzal, hogy semmi sem múlandóbb a hagyománytörténeti hipotéziseknél. Nem is ragaszkodott a sajátjaihoz, nem erőltette saját feltételezéseit. Fontos azonban, hogy alapjában helyesnek tartotta szemléletét. Ez szólal meg erőteljesen a II. kötet Előszavá-ban (1960. június 1.)

Hálásak lehetünk a fordítás nagy munkájáért. A magyar fordítás Rad stílusát nem adja vissza, mert az szinte szépirodalmi. Ez nem is várható el, – én legalábbis nem vártam. Akkor a legjobb, általában nagyon jó, ha nem tér el Radtól!

Egy valami nagyon jó – amiben eltér a magyar kiadás: az újabban magyar fordításban megjelent művek adatait zárójelben közli mindkét kötet.

Radra jellemző a szó- és mondat-gazdagság. Ez terminológiai gazdagságot is jelent, de mégis tudatosan változatos, sokszínű szóhasználatot. Nem szigorúan következetes, ám nem is állandóan változó vagy bizonytalan, hanem értelmezhető. Pl.:

Geschehen – Geschichte, valamint ezek összetételei mindig világosan megkülönböztetendők – esemény, (rövid idő-tartamú) történés, illetve történet, történelem. Sokszor összefolyik e kettő a magyar változatban. Általában a magyar ószövetségi szaknyelv ill. annak hiánya a gond. Jó lenne ebben egység felé mennünk. Számomra nagyon zavaróan hatott néhány furcsa terminus technicus ismételt használata: instancia, parainézis, parainétikus – sic! J. Bright: Izrael történeté-nek – Domján Jánostól magyarított – már megszokott szóhasználata után furcsa az „amfiktüónia" is. Maradjon inkább amfikciónia – úgyis nagyrészt fikció ez a Noth-i hipotézis! – Nekem nem okozna nehézséget: (sőt, jobb volna) ha Hexateukhosz helyett Hatkönyv, Pentateukhosz vagy Tóra vagy Mózes 5 könyve pedig Ötkönyv lenne olvasható magyarul. Zavar továbbá, hogy a német „alt" szinte mindig ősi, szinte megkönnyebbülünk, ha nagy ritkán régi-vel találkozunk.

Vajon miért az 1. kiadás, az első megjelenés fordítása van most előttünk magyarul? – Miért nem a 4. átdolgozott kiadás 1962-ből, vagy az utolsó, végső Rad-i változat? – Pl. Genezis-kommentárjában elismerten az utolsó, a 9. kiadás a legjobb! (Rad átdolgozásában, de már halála után jelent meg 1972-ben.)

A „Mottók"-hoz – 1. Nem világos a Mottók helye – Rad szándéka más volt: kötetenként egy-egy igevers, kivételesen nem Rad, hanem Luther fordításában, amely azonban szintén a hébert igyekszik követni. Kérdezhetjük továbbá: Miért nem az eredetit – Radot – követik: a mottók, a mindenkori igehely-fordítások, a tagolás, a laptetők, a mutatók, a regiszterek? – Csak néhány példa: A magyar Tárgymutatóban nincs sem Hexateukhosz, sem Pentateukhosz, nincsen Jeruzsálem, sem pedig „új Jeruzsálem" címszó. Báruk van, de Jeremiás nincs, Deutero Ézsaiás van, vége ugyan hiányos, Ézsaiás azonban hiányzik. Stb. Hiányzik a hit is, és igazán furcsán hat ez a címszó: Lelke, Isten. Bőségesen vannak még hiányok és hibák az eredetihez képest – és a Bibliai helyek mutatóiban is. A héber szavakról alább szólok majd.

Különösen bosszantó a sajtóhiba a latin nagybetűs szövegben: DEDICAVIT olvasandó az első sor végén. Talán le lehetett volna fordítani ezt is, mint az angol, görög, s egyéb nyelv idézeteket. Amiket Rad nem fordít le németre, mert ott ez volt és ma is ez a szokás! (A magyar szokás helyesebb, persze hosszabb lenne, ha közölnénk az eredeti angol, görög, stb. idézett szövegeket is, ám ez lenne talán a leghívebb és leghelyesebb!) A II. kötetben a laptetők szövege jobb, de még mindig nem az igazi – nem Rad-i! Az eredetiben minden páratlan számú lap, oldal tetején a fejezet, a kisebb rész címe vagy kezdete a tájékozódást segíti – talán valamennyivel, egy kicsivel több munka lett volna vele, de sokkal jobb eligazodást biztosít (mármint a német eredeti – tizedannyi idő alatt található meg egy-egy szakasz). A magyarban a tartalomhoz kell mindig visszalapoznunk. Ha abban megvan egyáltalán a kisebb rész címe.

A héber szavakkal összefüggő hibákról – legalább néhányról – szükséges szólnom. Értelmi, teológiai zavart okoznak, ezt igyekszem kiküszöbölni.

I. kötet – A 28. oldalon az okoz zavart, hogy a „felhőkön vágtázó" utáni zárójelben a valóságban nem héber, hanem tudományos átírásnak kellene szerepelnie. (Jó lenne továbbá az előbbinek megfelelő: felhő-lovag és a következő sorban szereplő „a felhőkön lovagló" árnyalatnyi különbségét fenntartani. De már talán túlzásokba estem.) A 30. oldal

első szava után kimaradt egy -e(?): „bizonyulna-e" volna helyes. Több hasonló, sajtóhibának is minősíthető, sőt annak minősülő esetet nem is hozok már elő, de az 58. oldal közepének egy mondata éppen héber kifejezést magyarázva félrevezető, ezért helyesbítendő: „A héber kifejezés »Istennek szentelt«-tel fordítandó". A 61. oldalon: „Hóseás és Ézsaiás prófétát" a helyes szöveg. A 122. oldal 21. számú jegyzetében a K. Barth-idézet vége helyesen: „...valóban sajátjába/saját tulajdonába jön." (Jn 1. fejezetére utal itt.) A 151. o. 1. és 2. sora inkább „Jahve nevének semmit érőre (való) ráemelésére" utal. Ez a javításom esetleg vitatható, de a 251. o. 14. jegyzetében bizonyosan nem Dávid lányának, hanem trónjának utódlásáról van szó. S most csak jelzem, hogy további hibák is vannak.

A héber szövegek általában nagyon apróak, halványak, különösen a punktáció, gyakoriak a dáges- és más punktáció-hiányok, egyéb apróbb hibák. Sajnos a II. kötetben nem sokat javult a héber, kivéve a regisztert, ahol vastagabbak a héber szavak, viszont nincs betűnkénti tagolás.

Nagyon sok példát lehetne hozni arra, hogy ha Radhoz ragaszkodik a fordító a bibliai idézeteknél, akkor jó, ellenkező esetben – ha egyéb fordítást követ – gyakran hibázik. A 90. oldal ennek mintapéldája. Ézs 55,10–11 verseit hozza az ún. protestáns fordítás szerint. A Radi szöveg más is, jobb is. Nagyobb baj azonban a lap alján lévő visszautaló két héber szó előtti első szó: „elérje", – megcselekedje/megtegye már elfogadható volna. Így kissé félrevezető. Két fontos szempontra világítanak rá ezek az esetek: 1. Ne a magyar bibliafordításokból induljunk ki Luther, Rad, stb. műveinél. 2. A héber szóhasználat és stílus nagyon fontos az ÓT tanulmányozásában, Rad számára különösen is! A 195. o. „egyházjogi", „egyházi jogi" szavai helyett a szakrál-jogi, szakrális jognyelv, esetleg kultuszjog(i) szóhasználat lenne helyes. Felvetődik egyébként a kérdés: Mi az egyház, illetve mi egyházi?

Mivel félő, hogy teológiailag félrevisz a 352. o. második teljes mondata, szeretném javítani – a parancsolatait kifejezést, és a mondat egészét: „A paraklézist nem szabad összetévesztenünk a törvénnyel; az üdvösség meghirdetését/üzenetét/igéjét a paraklézis nem kérdőjelezi meg/nem vonja kétségbe/nem szünteti meg."

Kívánatos, hogy a magyar ószövetségi teológia észrevehetően Rad utáni állapotba kerüljön. Hogy így legyen, előbb olvasnunk kell Radot és az Ószövetséget Raddal. Most már magyarul is megtehetjük...

Seben István

Evangélikus dogmatika a 20. század végén

Dr. Nagy Gyula, Az egyház mai tanítása. I.
(Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 2000.)

Nem túlzás, valóban esemény, hálára indító esemény, amikor valakinek megadatik, hogy az érdeklődők elé teheti egész tudományos életpályájának foglalatát. Különösen nem mindennapi vállalkozás egy dogmatika megírása. Hiszen a feladathoz elengedhetetlen bibliai, teológiatörténeti és nem utolsó sorban filozófiai ismeretek megszerzése alig képzelhető el hosszú évek előzetes munkája nélkül. S a széleskörű olvasottság, a nagy lexikális vagy történeti tudás önmagában nem tesz még a feladatra

alkalmassá. Nemcsak évek, hanem évtizedek kutató-oktató munkája és tapasztalata is szükséges, hogy a megszerzett ismeret mintegy beérjen, és a teológus meg tudja különböztetni a lényegest a lényegtelentől, megértse a régit, mélyére lásson az újnak, és képes legyen helyes ítéletet alkotni. Az istenadta szellemi képességeken kívül az istenadta külső körülmények teremthetik meg annak feltételeit, hogy egy dogmatikai kézikönyv megszülethessék. Az öröm és a hála azért kötelező, mert evangélikus egyházunk történetében ez most ismét megadatott. Nagy Gyula professzor, aki 1950-től kezdve, egy hosszabb megszakítással, összesen 24 évig tevékenykedett, mint a rendszeres teológia tanára, a püspöki tiszt terheitől is megszabadulva ismét a tudomány felé fordulhatott és – az emberi alkotóképességnek már-már végső mezsgyéjéhez közelítve, – lezárhatta és kezünkbe adhatta dogmatikájának első kötetét.

A megjelent könyvismertetések elsorolják az elmúlt kétszáz év evangélikus dogmatikáit: Masznyik Endre Pozsony, 1888; id. Prőhle Károly Győr, 1948. Pedig lehetne még szenzációsabban tálalni az eseményt! Lethenyei István (Csepreg, 1635) és ifj. Ács Mihály (Bártfa, 1709) – részben átdolgozásait, részben önálló – műveit is számolva négyszáz év alatt az ötödik dogmatika, természetesen, ha nem vesszük figyelembe a számos – sok esetben elveszett – idegen nyelvből készített fordítást, valamint a különféle szintű tankönyveket.

A dogmatika egyrészt az egyház tanításának foglalata, esetünkben az evangélikusé, ugyanakkor, másrészt, megírása mindig újrafogalmazás, melyet színez a kor, amelynek ír és amelyben gondolkodik a teológus szerző. Tanulságos ebből a szempontból szemügyre venni a legújabbakat.

Masznyik Endre művével kapcsolatban csak azt szokták megjegyezni, hogy a 16–17. századi ortodoxia ismertetésében merül ki. Hozzátehetjük ehhez, hogy szerzője 1857-ben született, tehát 31 évesen írt fiatalkori műről van szó. Szándéka egyfelől, hogy az evangélikus egyház közös tanát forrásai, azaz az evangélikus hitvallások alapján adja elő, és ehhez kapcsolódva, tőle megkülönböztetve, az evangélikus ortodoxia tanítását, amelyet a hitvallásokra épülő tan egyik lehetőségének tart más lehetőségek mellett. Másfelől, hogy „a magyar dogmatikai irodalom termékeinek könyvészeti gyűjteményét" állítsa össze, amelyet műve „leghiányosabb, de egyszersmind legbecsesebb részének" kíván tekinteni. Azt tartja ugyanis, hogy a magyar dogmatikai irodalom sokkal gazdagabb, mint általában gondolják, mert nem ismerik és mert sok kincs elveszett. (Meg kellene fontolni, hogy amikor Szent István intelmeitől kezdve az Aranybullán keresztül a 16. századi protestáns énekeskönyvekig a történelemnek annyi dokumentumát teszik ismét hozzáférhetővé, nem lehetne-e Lethenyei István és ifj. Ács Mihály művét is megjelentetni.) Masznyik Endre úgy ismerteti az ortodoxia teológiáját, hogy minden teológiai fogalom vagy állítás latin megfelelőjét is közli, ezért joggal tekintik ismertetésnek, amely sem önállóságról, sem meggyőző erőről nem tanúskodik. A szerző egyik teljesítményét abban vélem felfedezni, hogy a hagyományos teológia hivatalos szaknyelvét következetesen lefordította magyarra, és ezzel hozzájárult ahhoz, hogy néhány évvel később meginduljon a teljes végzettséget nyújtó evangélikus lelkészképzés Magyarországon.

1948-ban az akkor 73 éves id. Prőhle Károly úgy említi munkáját, mint élete fájá-

nak a hanyatló nap sugaraiban érlelődött gyümölcsét. A háború után készül el munkájával, nem a dolgozószoba csendjében, amint régi egyetemi tanárhoz illőnek gondolnánk, hanem „a háztartás tűzhelye mellett", vagyis a konyhában. Már „nyugalmi állapotban", tehát nem aktív tanárként, írja a megjelenés évének februárjában az előszót. A külső nyugalomról annyit, hogy a megelőző hetekben még folyik a magyarországi németek kitelepítése, az erre következőkben szólal föl az evangélikus egyházban Mihályfi Ernő, és jelenti ki, hogy az állam az egyházhoz való viszony kérdését „így vagy amúgy az őszig elintézi". Ebben a helyzetben nem esztétikai, hanem nagyon tudatos teológiai megfontolásból kerüli könyvének fő címében a dogmatika vagy hittan szót. Nem előadásainak összefoglalását, nem tankönyvet írt ugyanis, hanem a szó legtisztább értelmében hitvédő, apologetikai művet: „Legfőbb igyekezetem az volt: úgy szólaltatni meg hitünk igazságait, hogy saját meggyőző erejük minél közvetlenebbül érvényesüljön s e közben minél jobban kitűnjék hitünk igazsága."

Évtizedekre támaszkodó tapasztalat csapódik le Nagy Gyulának abban a célkitűzésében, hogy „szilárd igei alapot és tudományos teológiai tájékozottságot adjon mind a lelkészi szolgálatban, mind az egyetemi szintű teológiai fölkészülésben." Oktató munkájában 1950 után fokozódó mértékben azzal a – magát mindmáig makacsul tartó – ténnyel kellett szembenéznie, hogy hallgatói körében egyre kevésbé lehetett számolni az egyház tanításának alapvető ismeretével. Csökkent, sőt, el is tűnt a régi nyelvek ismerete a felnövekvő ifjúság körében. Az egyház tanítása egyáltalán nem vagy csak gorombán torzítva jelent meg a közvéleményben. A dogmatikai kifejtés didaktikájában ezt nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Mindehhez járultak olyan tényezők is, mint az igei-reformátori teológiának a kérdésfelvetést meghatározó térhódítása. Fokozódott az igény a skandináv és angolszász teológiai irodalom megismerésére, és erre bizonyos mértékig lehetőség is nyílott. Az ökumenikus párbeszéd újabb lépéseket tett meg, jelentős eredményeket ért el, és ökumenikus hatások minden elszigeteltség ellenére hazánkban is megjelentek. A közvetítést el kellett végezni. A II. Vatikáni Zsinat után pedig kikerülhetetlen feladattá lett a római katolikus egyház megismerése. Ki más vállalkozhatott az összesítő áttekintésnek erre a feladatára, mint aki a felsoroltaknak – szellemileg és lelkileg is – részese volt?

Naprakész áttekintést nyújtani, mindenről tudni és az összes szempontra tekintettel lenni, akármelyik tudományban roppant feladat. Igazán csak az képes rá, aki megszakítás nélkül úgy áll benne a tudományos vérkeringésben, hogy minden forrásból meríthet. Nagy Gyula egykori előadásait akadémiai jegyzetként korábban (1954, 1965) már kiadták sokszorosított formában. Amit most kezünkbe vehetünk és olvashatunk, annak minden lapján érződik az elszánt törekvés, hogy megfeleljen címének és az egyháznak valóban mai tanítását nyújtsa.

Egy ilyen átfogó tartalmú könyv ismertetése nem a megfelelő hely és alkalom sem ahhoz, hogy a részleteket illetően a szerzővel párbeszédbe vagy vitába elegyedjünk, sem ahhoz, hogy tőle ezekre nézve pontosításokat kérjünk. Figyelnünk kell azonban a mű egészének fölépítésére. Ennek hármas lépését – kiindulás mindig a Szentírás igéjéből, végigtekintés az egyház kétezer éves teológiai munkáján és gondolkodásán, végül pedig tájékozódás korunk fő teológiai kérdéseiben és válaszaiban, – Nagy Gyu-

la következetesen végigviszi munkáján. Olyan fölépítés ez, melyet a közelmúltban megjelent újszerű, római katolikus dogmatikai kézikönyv is követ.

A könyv minden olvasója gondosan megírt, jó tájékozódást nyújtó művet vehet kezébe, amelyet haszonnal forgathat. Csak kívánni lehet, adassék meg Nagy Gyulának az erő és az idő, hogy a 20. század végének ezt a dogmatikai panorámáját befejezhesse.

Reuss András

Több mint szamizdat

Ferdinánd István: Csittvári krónika – anno 1952
(Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 2001).

Az Evangélikus Sajtóosztály által kiadott közel százötven oldalas könyvecske 37 különböző hosszúságú dolgozatot tartalmaz. Valamennyi Ferdinánd István tollából származik. Harminc tanulmány a *Csittvári Krónika* című, 1952 januártól – júliusig megjelenő evangélikus „földalatti" folyóiratban látott napvilágot. Öt rövid munka, – amelyet utólag találtak meg – ugyanezen folyóirat számára készült, de a lap megszűnése miatt már a fiókban maradt. A könyv elején és végén található két fontos írás – „A teológia és filozófia viszonya" és „Az értelmiség szolgálata" pedig a *Csittvári Krónika* elődjének tekinthető *Bizonyság* című 1951. március–áprilisi, kérészéletű lapban jelent meg.

Ferdinánd István (1911–1992) – a *Csittvári Krónika* szerkesztése idején – az akkor már Evangélikus Teológiai Akadémiának (ETA) nevezett intézmény Általános Vallástudományi Tanszékének megválasztott rendes tanára volt. Az ETA a Pécsi Erzsébet Tudomány Egyetemhez tartozó Soproni Teológiai Fakultás megszűnését követően alakult meg – az 1950. augusztus 30-án az állammal megkötött ún. második Egyezmény hatálybalépését követően. A *Csittvári Krónika* már az intézmény Budapestre költöztetése után keletkezett. A cím a Jókai Mór: *És mégis mozog a föld* című regényében található hasonló elnevezés nyomán született. A Jókai által megfogalmazott paradigma, hogy ti „fiatal korában minden ember szabadelvű, rajongó és felmagasztalt" – egyházi környezetben történő továbbgondolására is kísérlet történik itt.

A Ferdinánd által szerkesztett *Csittvári Krónika* a mostani – Glatz József és Ferdinánd László által válogatott és szerkesztett formájában – egyfelől magának Ferdinándnak a nézeteit, másfelől a tanítványai által felvetett kérdésekre adott válasz-kísérleteket tartalmazza. Eredetileg azért indult be a lap, – ezt a szándékát azonban a nem Ferdinándtól származó cikkek csekély száma miatt nem sikerült megvalósítania – hogy fórumot biztosítson azon fiatal teológusok kérdés-felvetései számára, akik nem tartoztak az akkori teológiát meghatározó két csoport – pietisták és ortodoxok – egyikéhez sem, hanem önálló úton próbáltak meg járni. Maga Ferdinánd is ilyen embernek számított a maga különleges adottságaival. Fiatal éveiben (1934–35) ösztöndíjasként Strassbourgban tanult, és onnan radikális, polgári nézeteket hozott haza, amelyek egész tevékenységét sajátos teológiai, filozófiai, pedagógiai világnézeti háttérrel látták el. Doktori munkáját „Vallás és életforma" címmel 1941 októberében fogadták el a Soproni Teológiai Fakultáson.

Ferdinánd az „egyház új reformációjáról", „az intelligencia evangelizálásáról" beszélt tanítványainak, és azt vallotta, hogy „Az egyház tanításának mélyén nagy igazságok rejlenek, csak ki kell bányászni azokat".

Aki a Csittvári Krónika írásait olvassa, direkt vagy indirekt módon visszatérni látja ezeket az igazságokat, annak ellenére, hogy felismeri, hogy úgy a kérdésfelvetések, mint a kérdésre adott válasz-kísérletek formájukban és tartalmukban is tényleg új, sajátos hangot képviselnek. Ferdinánd „újat keresése" azonban nem evidenciákat akar kétségbe vonni, hanem az evidenciákra akar másként rákérdezni. A „létező" fogalma izgatja – amely szerinte anyag és szellem, és a kettő kapcsolódása eredményezi az életformát, – amelynek megfogalmazásához keresi az új formákat. Az „új formák" megtalálását szerinte az általa reprisztinációnak – „idejétmúlt életforma, elavult gondolkodásmód újszerű, modern köntösbe öltöztetése" – nevezett jelenség gátolja. Kérdésfelvetése és érvelése azonban nem szekuláris, hanem „az embert a maga saját valóságában megszólító Istenről" szóló beszéd, azzal az ember számára szóló behatárolással, hogy „mi emberek egyféleképpen tudjuk az Ő szavát elfogadni csupán, a mi valóságunkon keresztül, azaz az újon keresztül". A másik „faktum", amiben gondolkodik az Krisztus keresztje, mint Isten irgalmának tényleges alapja. Ezen a kettős háttéren szól hozzá régi korok nagy vitáihoz (a prófétaság vagy a szabadakarat kérdése, a misztikával történő konfrontálódás). Ezen a háttéren gondolkodik tradicionálisan a Szentírás kérdéséről – amikor egyfelől a kinyilatkoztatás lezárult rendszeréről, másfelől a creatio continua mintájára folyamatos kinyilatkozatásról beszél – és ezen a háttéren marad amikor a Lutherhez fűződő egyfelől „egészen személyes viszonyáról" számol be, másfelől vitázik vele teológia és filozófia sajátos viszonya, a tételek kiszögezésének értelme vagy értelmetlensége, vagy a kultúra szekularizációja kérdéseiben. Ferdinánd kétféle emberben gondolkodik – ezért is vádolták később elitizmussal: a szellem, ill. a társadalom emberéről beszél. Az előbbi segíti az utóbbit. „A szellem embere az egésznek a követe, a szervezeté viszont a rész szerint valóé." Ferdinánd ritka kivételnek tartja azt, ha valaki mindkét szerepkört egyszerre képes betölteni. Ezzel a nézetével a holisztikus teológiai antropológia vitázik, hiszen ennek felfogásában minden egyes ember betöltheti mind a két szerepkört. Az időről, mint jelenségről vitázva pedig – Oscar Cullmannal szembefordulva – azt állítja, hogy „a Jézus által a földön élt élet nem lineáris időben folyt" (bár, mint fogalmazza „megengedjük Cullmannak, hogy a Biblia idője naív-realisztikus értelemben lineáris") – ugyanakkor nem beszél arról, hogy Jézus „valóságos" emberségéhez a „valóságos idő" ténye tartozna hozzá.

Ferdinánd írásainak másik csoportját a tanítványai által felvetett kérdésekre adott válasz-kísérletek alkotják. A kérdések egy része elméleti, másik része konkrét életkérdés volt. Ilyenek, hogy menni vagy maradni az egyházi szolgálatban Magyarországon, a tanulás értelme, a köz szolgálata, a kultúra szerepe, az új egyház fogalma, a nemzedékek kapcsolata, a próféta küldetése és sorsa, a kitartás, a néphez való viszony, az ifjúság feladatai, és küldetése. Tanítványaiból ún. „szabad-csapatot" akart formálni, akik a puszta létükkel, „közjogi harcba" nem bonyolódva, „szellemi irányba" tartanak, és szívós munkával elérhetik, hogy érveik, azok puszta igazság-tartalma miatt maguktól győzzenek. Ebben a hitében azonban csalódnia kellett. Gondolkodásában –

bár sűrűn emlegette az autonómia gondolatát – az egyén nem kapott akkora szerepet, mint a szerinte többre képes kisebb vagy nagyobb létszámú ütőképes csoport. Élete nagy vágya az „agg Simeon öröme" a felett, hogy rámutathat egy őt megértő, ugyanakkor leváltó személyre – a tanítványaiban lévő emberi korlátok, és az adott történelmi és egyháztörténelmi gátló körülmények miatt – nem teljesülhetett.

A *Csittvári Krónika* rövid megjelenési ideje – hat szám, hat hónap alatt – nem tudott kellő hatást elérni. Az Állami Egyházügyi Hivatal tudomást szerzett a lapról, és rövid úton elnémította. Három évvel később magát a szerkesztőt is eltávolították a teológiáról, egy kis faluba – Homokbödögére – száműzték.

A *Csittvári Krónika* megjelentetésével az evangélikus egyház elkezdte törleszteni nem csak a Ferdinánd professzorral szembeni, hanem az akkori egyházi korszak feltárásával kapcsolatos adósságát is. A munka azonban folytatásért kiállt. Ezen a háttéren a Csittvári Krónika nem pusztán egy egyházi szamizdat szerkesztőjének akkori, aktuális gondolatait közvetíti számunkra, hanem a ma egyházai, teológusai, lelkészei, hívői számára is fontos üzeneteket hordoz, és ezen keresztül a világ számára is.

Böröcz Enikő

Egy sárosi nemesúr

Hubert Ildikó: Sóvári Soós Kristóf (1566–1620) és művei (Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000.)

Értékes művelődéstörténeti dokumentummal ajándékozta meg Hubert Ildikó a régi magyar irodalom iránt érdeklődő tudományos köröket. A neves irodalomtörténész a 16–17. századi egyházi és világi írók működésének kutatója. Ez a hetvenhat oldalas, több mint száz jegyzettel, valamint hely- és személynév mutatóval ellátott könyv gazdag tárháza egy Sáros megyei birtokos, sóvári Soós Kristóf életének, irodalmi hagyatékának és kora társadalmának.

Az átlag olvasó számára csaknem ismeretlen nemesúr tevékenységét Bornemisza és Pázmány közé sorolják a kutatók. Sóvár (az Eperjes melletti mai Solivar) földesurának, Soós Györgynek és Eödönffy Orsolyának a fiaként 1566-ban látta meg a napvilágot, és zemplénkövesdi birtokán hunyt el 1620-ban.

Az evangélikus világi értelmiségnek ahhoz a köréhez tartozott, amelyik teológiai képzettség nélkül is szert tett a Szentírás alapos ismeretére és – felekezeti polémiákat kerülve – tudatosan vállalta az egyház lutheri irányzatát. Ránk maradt Bártfán kiadott könyvei: Postilla, azaz epistoláknak...rövid magyarázata (1598) és A szent próféták ...magyarázatának első része, Hóseás, Joel, Ámós (1601) elsődlegesen írásmagyarázati művek. Bennük számos helyen idézi az egyházatyákat, ugyanakkor állást foglal korának egyházi és társadalmi kérdéseiben is. Mielőtt ezeket néhány vonással illusztrálnánk, ismerjük meg a kiadvány szerkezetét.

Soós Kristóf életének és környezetének leírása után kerül sor műveinek a forrásaira, prédikációinak felépítésére, perikópa rendszerére és idézeteire. A szerző avatott tollal és szakértelemmel elemzi Soós teológiai irányzatát, stílusát és a hitéletről vallott felfo-

gását. A politika és civilizációtörténeti adalékokról szóló fejezetek a 16–17. század fordulójának súlyos hazai helyzetébe adnak bepillantást. A könyv melléklete tartalmazza Soós Kristóf leszármazási táblázatát, köteteinek közmondásait és perikópáinak rendjét.

Soós egyháztörténeti szerepével, különösen teológiai irányával Bencze Imre nyugalmazott lelkész már több írásban foglalkozott (Lelkipásztor 1978, Magyar Könyvszemle 1979, Irodalomtörténeti Közlemények 1981). Ezekből kétségtelennek tűnik „Luther hüte" melletti állásfoglalása. „Azt merik nagy szömtelenül mondani, hogy az Luther Márton tudományával együtt jött bé az Török fegyver közinkbe, Hazugság ez..."

Bornemisza Péterhez hasonlóan – akinek könyveit személyesen vásárolta meg özvegyétől – nemcsak egyházi kérdésekben foglalt állást, hanem kipellengérezte a társadalmi visszásságokat is. Valóságos tablóját adja a visszájára forduló századvég társadalmának. Például így ír: „...Az igazság hátunk megett hever, az hamisság, kegyetlenség mindenha szemünk előtt forog, az igaz törvénynek nincs ereje, az bűnök büntetlen maradnak, az nyomorultak háborgattatnak... Az fejedelmek háborúságnak és sok gonoszoknak szörzői lévén, kinek kösörű ízit igen érzi az kösség, ők mind az által vigadnak, menyegőznek, tombolnak, amazok penig nyomorognak az ő Istentelenségek miatt, mert az fejedelmek vesztek össze, de az szegény kösségnek tépik ki az haját..."

Bornemiszánk bátor társadalmi kritikája és Pázmány szemléletes stílusa így ötvöződik sóvári Soós Kristóf sokáig elfeledett írásaiban. Köszönet Hubert Ildikónak, hogy alapos kutatómunkájának e szép, ízes termésével felhívta a sárosi nemes tevékenységére kortársaink figyelmét.

Fabiny Tibor

Bauhofer életrajza

Fabiny Tibor: Kincs a cserépedényben
(Harmat Kiadó, Budapest, 2000.)

A Budavári Evangélikus Gyülekezetnek két egyedi tervezésű gyertyája van. Ezek a gyertyák kettős kanócúak. Az egyik a gyülekezet alapítójának, Mária Dorottyának az emlékét hivatott őrizni. A másikat pedig a gyülekezet első lelkészének – Bauhofer György – születése illetve halála napján gyújtjuk meg. Így tehát évente kétszer – egyszerű és mégis míves kidolgozású gyertyák emlékeztetnek arra, hogy az Isten milyen lelkipásztoron keresztül mutatta meg munkáját, itt a budai várban. A Bauhofer György születésnapja utáni vasárnapon, illetve a halála napjához közel lévő vasárnapon ez a gyertya ég az oltárunkon. Sokaknak talán fel sem tűnik ilyenkor, hogy az oltáron egy gyertyával több világít. De fontos, hogy az előttünk jártak emlékét – legalább ezen a két napon – hálaima keretében felelevenítsük. Most újabb „lánggal" gazdagodhattunk. Nem csak mi, budaváriak, hanem egyházunk egész népe és az egyháztörténet után érdeklődők. Hiszen – hosszú évtizedes „pihenés" után megjelent (id.) Fabiny Tibor egyháztörténész professzor könyve. A Harmat Kiadó gondozásában került tehát a nagyközönség kezébe *Kincs a cserépedényben* címmel a Bauhofer György életét bemutató tanulmány. A szerző 1954-ben írta a kéziratot. Olvasmányos és mégis az egyháztörté-

nész alaposságával készült művet vehet a kezében mindenki. Ismertetés, elemzés és bizonyságtétel – talán e három kifejezéssel jellemezhetném a művet.

Nem csak Bauhofer György élete, hanem a kor, a magyar történelem és a korabeli teológia-történet főbb vonalai is ismertté lehetnek, vagy felelevenedhetnek az olvasó előtt. Megismerhetünk egy kort. Egy olyan kort, amelyben hazánk történetéből fényesebb nevek váltak kötelezően ismertekké. S amelynek nem csak átélője, s főleg nem elszenvedője – hanem formálója is lehetett az a nagyszerű ember, aki gyenge szervezete ellenére erős hittel képviselhette az evangélium ügyét. Regényes életút ismertetése, s több naplórészlet teszi személyes barátunkká, ismerősükké a tanulmány „hősét", Bauhofer Györgyöt.

A szerző nem csak tényeket közöl, hanem a saját evangéliumi látásával elemzi is a bemutatott kort és életet. Olykor negatív – elmarasztaló – megállapításait sem rejti véka alá. Azonosul Somorja és Buda lánglelkű igehirdetőjével, aki sokoldalú tevékenységgel, s lelki erejével „hazudtolta meg" testi gyengeségét, de hibás döntéseit sem rejti véka alá (pl. pátens kérdés), hisz a történésznek soha nem az a feladata, hogy glóriás szenteket gyártson, hanem az, hogy bemutassa, hogy a történelem is az Isten cselekvés-tere, amelyben (éppen a bűn miatt) még a kimagasló személyiségek is rendelkeznek „foltokkal", hiányokkal, tévedésekkel. A kor gazdag forrásanyaga (amely a függelékben át is tanulmányozható) segíthet abban, hogy az olvasmányos életrajz egyben jó elemzés is legyen.

A szerző hitbeli elkötelezettségét, az ébredés ügyéért való lángolását személyesen is ismerhetjük. S akkor, amikor ő a történelemmel foglalkozik, (tanít vagy ír) akkor sem tagadja meg magát. Már a témaválasztás is jellemző: Bauhofer a racionalista környezetben volt az ébredés ügyének elkötelezettje, a misszió barátja, és a diakónia kezdeményezője. Tehát a lángoló, személyes, „megélt" hit példájává lett. De emellett a tudományos munkát sem hanyagolta el (egyháztörténeti munkája is megjelent!) Tehát olyan személyt választott a több mint negyven éve írt tanulmányának főszereplőjévé, aki korunkban is példát jelent s értéket képvisel. A szüntelenül munkálkodó Isten jelenléte és ereje rajzolódik ki Bauhofer bemutatott életéből. Nem csak tanít a múlt, hanem bizonyságot is tesz.

Ezért örömmel ajánlom a könyvet minden érdeklődőnek. S ezért vagyunk hálásak, hogy a templomunk kettős gyertyájának lángja mellett ma már id. Fabiny Tibor *Kincs a cserépedényben* című könyve is segít őrizni a budai evangélikus gyülekezet indulásának emlékét, s ezen keresztül talán lendít is az Isten, nem csak minket „váriakat", hanem minden ma élő keresztyént.

Bence Imre

„A méltóság abban érhető tetten, hogy a méltánytalanságot hogyan viseli el"

Tüskés Tibor: Az Édenalapító – írások Németh Lászlóról (Pannónia Könyvek, Budapest, 2001.)

„Az őrültség volt az, részben a magamé, ami kertjeim sorra elrontotta"
(Németh László: *Negyven év)*

Az utóbbi másfél évtizedben ismét viták kereszttüzébe került Németh László életműve, gondolatrendszere. Születésének 100. évfordulóján – 2001-ből – visszatekintve már világosan látszik: a 20. század egyik legjelentősebb szellemformáló személyisége volt. Eszméi az utóbbi félszázadban átitatták a közgondolkodást – ha a magyarság sorsáról, jövendőjéről beszélünk, nem kerülhetjük meg az ő felismeréseit, amelyek – Tüskés Tibor szavaival – valóságos „szellemi lendítő erőt" képviselnek. Ő már a negyvenes évek derekán úgy vélte: ahhoz, hogy a magyarság a következő évezredben is élni tudjon, elkerülhetetlen a nemzetet megosztó két tábor „szellemi kézfogása", az, hogy „népiek" és „urbánusok" – egyazon közösség kötelékébe tartozva – együtt munkálkodjanak közös jövőnk alakításán. A megosztottság szétforgácsolja energiáinkat, az egymásnak feszülő ellentétes erők egymást rombolják, ahelyett, hogy egymást erősítve egy magasabb minőségben szintetizálódnának, s együttesen küzdenének a 21. századi korszerű, európai szellemiségű és jogrendszerű Magyarország megteremtéséért.

„Németh László titkainak nyomozása az egyik legnemesebb és legreménytelenebb feladatok egyike" – írja Tüskés Tibor. A sorra megjelenő monográfiák, a sokféle értelmezési kísérlet, az életmű körüli viták mind többet tártak és tárnak fel az életmű rejtett rétegeiből; lassanként megismerjük a – látszólag paradoxonokkal teli – világkép belső egységét, az író szellemalkatának, magánemberi habitusának gyökereit. Tüskés nem kíván „versengeni" Németh monográfusaival; ellenkezőleg, a legnagyobb figyelemmel követi – recenziók sorában – az új s újabb tanulmánykötetek megjelenését. Elismeréssel szól az „egyszemélyes kutatócentrumok" érdemeiről, amelyek mintegy spontán alakultak ki az évtizedek folyamán, s tették többfókuszúvá a Németh-életmű feltárását. Vekerdi László úttörő jelentőségű kismonográfiája (1970) nyomán – Kocsis Rózsa, Sándor Iván, majd később Domokos Mátyás könyvei mellett – a vidék is egyre erőteljesebben hallatta hangját (Grezsa Ferenc – Hódmezővásárhely, Olasz Sándor – Szeged, Monostori Imre – Tatabánya, Cs. Varga István – Eger, Füzi László – Kecskemét, Bakonyi István – Székesfehérvár; majd nyomukban a fiatalok, kik az egyre gyarapodó tanulmánykötetekben egyre észrevehetőbben vannak jelen). Azonban mindeddig kevés szó esett Németh László és Pécs kapcsolatáról. Tüskés Tibornak viszont épp e tekintetben van hozzátennivalója az eddigi kutatási eredményekhez, szerényen felfedve a maga szerepét is az életmű elismertetéséért vívott küzdelemben. Hiszen az általa szerkesztett Jelenkor már a hatvanas évek első felében kiállt a magyar irodalom akkor még háttérbe szoruló nagyjai (Németh, Kassák, Weöres stb.) mellett, aminek persze meg is adta az árát: a merész szerkesztőnek 1964 őszén meg kellett válnia a folyóirattól. Németh László már ez év tavaszán így biztatta a nála emberöltővel

ifjabb irodalomtörténészt: „ha kidobják, megírja az elsüllyedt magyar irodalom történetét, Weöresig bezárólag". S Tüskés Tibor – hűen a rárótt feladathoz – a későbbiekben kitűnő kismonográfiák sorában valóban számba vette és „átmentette" az „aczélos" kultúrpolitika által sorvadásra ítélt magyar irodalom legfontosabb értékeit.

A kötet I. részében (*A művekről*) a szerző Németh Lászlóról 1970 óta folyamatosan publikált tanulmányait találjuk; a II. részben (*A befogadás állomásai*) a mindinkább terebélyesedő Németh-kutatás új s újabb állomásait regisztráló-üdvözlő kritikákat; a III. részben (*Személyesen*) pedig a szerző Németh Lászlóval való találkozásainak, mármár barátságnak nevezhető kapcsolatuknak dokumentumait. A három rész között itt-ott – természetszerűleg – átfedések vannak, az irodalomtörténész és magánember reflexiói egymásra vetülnek, olykor egybemosódnak.

Tüskés Tibor szerint Németh László legfontosabb alapeszméje, a Jövőnek szóló „üzenete", hogy semmiféle társadalmi eszmény nem valósítható meg „a lelkek morális forradalma" nélkül. Utópia? – természetesen az; mégsem realitás nélküli, hiszen az „Édenalapító" álma tovább rezonál bennünk, felébreszti lelki igényességünket, s ezáltal Magasabb Énünk kibontakoztatására ösztönöz. Ez pedig legszemélyesebb „üdvösség-ügyünk" – minden vallásos vonatkozás nélkül! Amint már Goethe megfogalmazta a Faustban: „Csak az érdemli a szabadságot és életet, aki naponta harcba indul érte". Épp ezért – véli Tüskés Tibor – Németh László „példa-életének" titka a tanulás és tanítás egymásba fonódó, soha meg nem szűnő folyamata („docendo docere" – ahogy a latin közmondás tartja). Életművének így vált kulcsfogalmává az önmagával és a világgal „kísérletező ember". Nem véletlenül jellemezte így önmagát: „alapjában egy íróvá torzult tanár vagyok". Tanulmányaiban sem filozófiai épületkonstrukció megalkotására törekszik, hiszen nem tudósokat, hanem tanítványokat akar látni maga körül, a „minta-élet" megvalósítóit, a „kiművelt emberfők" sokaságát, akik majd erjesztik-élesztik a nemzet európaizálódásának folyamatát. Pedagógiai töltetű írásai sorában, valamint oktatási koncepció-javaslatában (*Ha most lennék fiatal, Ha én miniszter lennék* stb.) komoly és nemes célokat kívánt állítani az ifjúság elé az élvezetvallás és az olcsó szórakozások helyett. Esszéi, sőt regényei is (különösképpen az *Irgalom*) pedagógiai ihletésű, „szenvedély-fűtötte vállalkozások" – vélekedik Tüskés Tibor – amelyekben a morálisan igényes főhős és az etikai tartásban „alacsonyabb" szintű környezet viszonyára keres és talál megoldást, mégpedig mindig úgy, hogy az olvasó számára megkönnyítse a magasabb élet-igényességgel, az erkölcsileg tiszta életeszménynyel való azonosulást. Németh László voltaképpen e felfogásában Kassák rokona – az avantgárd szigorú „pápája" is a belső Rendet, „élettisztaságot" tartotta a hozzá, és egyáltalán: az emberhez méltó Lét-törvénynek. Ő is úgy vélte: csakis belülről, a belső igényesség megemelésével lehet „osztályos társai", a proletárok szellemi felemelkedését megvalósítani. Ezért nem volt „kedves" igazán egyikük sem a Hatalom szemében.

Amint a *Tanu*-korszak (1932–36) számos tanulmánya, valamint *A minőség forradalma* című kötete (1940) bizonyítja: Németh már a harmincas években magáénak érezte a Dilthey nyomán kialakult szellemtörténeti iskola, illetve Ortega felismeréseit a „szellemi elit" és a „tömeg" viszonyát, társadalmi szerepét illetően. Az elitet szervező eszmény mindig is a fegyelmezett élet volt: ennek megvalósítói a Jövőt előkészítő „új

nemességhez" tartoznak. Ebben is a Goethe-i mérce az irányadó: „A nemes rendre és törvényre törekszik". Az egész személyiséget átható kulturáltság csakis a normák tiszteletben tartásából fakadhat. Civilizáció nem épülhet a „mindent szabad" elvére, csakis önkéntes, belülről vállalt együttélési szándékra, önfegyelemre. Ortega már a húszas években felismerte (*A tömegek lázadása*, 1929), hogy a 20. század legveszélyesebb jelensége a teremtő erejű szellemi elit „kisebbségbe" szorulása az egyre jobban „eltömegesedő", önmagát azonban „kulturáltnak" tekintő értelmiségi középszer diktatúrájával szemben, amely az eredeti gondolkodású alkotó személyiség megsemmisítésére tör. A „kisebbség" viszont heroikusan szembefeszül a magát túlértékelő tömeg önszemléletével, s életét tudatosan magasabb célok szolgálatába állítja (v.ö. Gődény Endre: *José Ortega y Gasset társaságában*, *Credo* 2001/1–2. sz.).

Ha nincsenek szigorú normák, elvárás-rendszerek (mint a mózesi „parancsolatok"), amelyek tisztességes életmódra késztetik az embert – vallja Ortega nyomán Németh László, s velük együtt Tüskés Tibor – az egyén és a nemzet egyaránt demoralizálódik; életünk csupán a lehetőségek halmaza marad. Ezt példázza – Tüskés olvasatában – Németh László *Bűn* című regénye: a személyiség aláveti magát a dologi-tárgyi-hétköznapi viszonyok uralmának, ami kiüresedéshez, végletes esetben – mint itt is – öngyilkossághoz vezet.

Újabban sokan és sokat vitatkoznak Németh László „minőségszocializmus"-eszményéről, s egyáltalán: az író és a magát „szocialistának" deklaráló, valójában minden egyéni kezdeményezést megfullasztó államalakulat viszonyáról (v.ö. Bihari Mihály: Németh László szocializmus-képéről, *Tiszatáj* 1996/3. sz.; Monostori Imre: A Németh László-recepció története a „rendszerváltozás" után, *Kortárs* 2001/2–3. sz.; Babus Antal: Németh László szovjetunióbeli utazása, *Kortárs* 2001/5. sz. stb.). Tüskés Tibor számos adalékot vonultat fel annak bizonyítására, hogy Németh László a maga „minőségeszményének" megvalósulását remélte a szocializmustól (amelynek konkrét megvalósulásával semmilyen vonatkozásban nem értett egyet!). Ő a személyiség alkotóerejének kibontakozására, az emberben rejlő „orom-természet" diadalmaskodására alapozta a maga „ideális társadalom"-koncepcióját (a „minőségszocializmust"). Hitt abban, hogy az ember – ha lehetősége van rá, s nem szegik szárnyát magasabb törekvéseinek – önként és örömmel választja a Jót, a nemesebbet. „Az adott szocializmus fölött nem egy tökéletes szocializmus plátoni eszméjét próbálnám megcsillogtatni, hanem lentről, a szívemben hordott Jó-ügy felől próbálnám úgy átjárni, hogy minél jobban hasonlítson rá." Természetesen, ez is utópia – de hát a 20. század bővelkedett az utópiákban; amelyek aztán – megvalósításuk során – a legtorzabb és legembertelenebb társadalmi gyakorlattá fajzottak. Ez mégsem jelenti azt, hogy eszmények, utópiák nélkül is élhet az emberiség! Vagy ha igen, akkor belesüpped a legszimplább pragmatizmusba, aminek szintén végzetes következményei lehetnek, lesznek. A mindennapi érdekek, a „könnyű élet" eszméje kerekedik felül az eszményeken, s az ember elveszti kontaktusát a Mindenséggel...

Tüskés Tibor szerint tehát a „példa-élet" követéséről nem mondhatunk le, ha emberméltóságunkat meg akarjuk őrizni. Véleménye szerint Németh László alkatának kulcsa, hogy bár a hit és a kétségbeesés, az életösztön és a lemondás folyvást viasko-

dott benne, mégis mindig a remény győzött. („Mint a kövek közt fényre növő fű, mindig azt nézem, hol mutatkozik rés, amelyen az életösztön, a remény utat talál" – jellemezte önmagát.) Az életmű teljes megismerése-értelmezése-értékelése szempontjából ezért tartja fontosnak, sőt nélkülözhetetlennek a *Németh László élete levelekben* című kétkötetes kiadványt (I. k. 1914–48; II. k. 1949–75), amelyeket úgy forgathatunk, mint egy „virtuális önéletrajzi regényt", emberi sorslenyomatot – a szélesebb közönség számára is érthető, követhető, olvasmányos történetet. Ugyanakkor a szűkebb szakma a műhelytitkokról, az alkotói problémákról, a művek keletkezéséről is értesülhet belőle (mint pl. a *Tanu*, a *Válasz* születése, a népi mozgalmon belüli viták, a szárszói találkozó stb.); s különösképpen sok segítséget kínál a legvitatottabb Németh-i fogalmak (mélymagyarság, kisebbségben, tejtestvérek, minőségszocializmus stb.) tisztázásához. E kötetekből, valamint a *Németh László élete képekben* című kiadványból fény derül az író szellemi vonzalmaira, baráti s rokonszenvkapcsolataira is. Megnyugtató, hogy – bár életében sok és méltatlan támadást kellett elviselnie – a 60-as és 70-es években már örömmel tapasztalhatta, mint sorakozik fel mögötte egy frissen induló irodalomtörténész-nemzedék, „akiknek tanulmányai vigaszt és gyógyírt adnak soha be nem gyógyuló sebeire, amelyeket az 1945 utáni irodalompolitika ejtett rajta. Élete végén már egyfajta köz- és elismertségben volt része; a Szépirodalmi és a Magvető Kiadó közösen elindította – bár némileg cenzúrázva még ekkor is! – életmű-sorozatát; gondolatai, tanításai lassan beszivárogtak az oktatásba is.

A kötet záró részében a szerző értékes és érdekes dokumentumokat tesz közzé Németh László, valamint Pécs, a *Sorsunk* és szerkesztője, Várkonyi Nándor kapcsolatáról, saját személyes élményeiről, az íróval való találkozásairól. Németh László már a *Sorsunk* indulásakor (1941) levélkapcsolatot alakít ki a pécsi irodalmárok körével, több írása is megjelenik az új folyóiratban, sőt, 1941 őszén a *Janus Pannonius Társaság* is tagjai közé választja, s annak október 18-i felolvasóestjén, (ahol *Széchenyi és a magyarság* című tanulmányát mutatja be), Várkonyi Nándorral is találkozik. Az 1945 utáni viharos és veszedelmes esztendőkben, amikor össztűz zúdul rá, már-már Pécsett vállal könyvtárosi állást Várkonyi kérésére és közvetítésével; körülményei azonban végül úgy alakulnak, hogy Hódmezővásárhelyt telepszik meg. A vásárhelyi évek történetét Grezsa Ferenc monográfiájából már alaposan ismerjük; a Pécsre vonatkozó érdekes dokumentumokkal most találkozunk első ízben. A dicstelen „fordulat évében" (1948-ban) aztán megszűnik a vásárhelyi menedék, s a *Sorsunk*kat is felszámolják, Németh – és irodalmunk legjava – fórum nélkül marad. Irodalomtörténetünk eme homályos éveiről is sok publikáció megjelent már az utóbbi évtizedben; forrásértékű viszont mindaz, amit Tüskés Tibor a hatvanas évekbeli Németh Lászlóról elmond nekünk. Mikor Némethék 1964 tavaszán a Mecsekalji szakszervezeti üdülőben töltenek néhány hetet, a Jelenkor főszerkesztője – Tüskés – közvetítésével az író újfent találkozik Várkonyi Nándorral, akivel a kialakult viszonyokat illetően most is egyetértenek. „A körülöttük levő világra mindketten mint egy új Atlantiszra – mint egy elsüllyedő, pusztulásra ítélt világra tekintettek", amelynek része az egész „hivatalos" magyar irodalom is (nyom nélkül fog eltűnni azzal a világgal együtt, amelyben született).

A Tüskés-házaspárral való szorosabb kapcsolat is ekkortól datálható. E barátság emlékét őrzik a közös fényképek és azok a dedikációk, amelyekkel az író az életmű

folyamatosan megjelenő köteteit „az igazi magyar irodalom apostolainak és áldozatainak" ajánlja „a rokon gondolkozás örömével", barátsággal, szeretettel. Később aztán többször is találkoznak Némethék pesti lakásán vagy sajkodi nyaralójában, ahova gyakorta ellátogatnak Fodor Andrással, Takáts Gyulával; olykor a Weöres-házaspár is ott vendégeskedik. Az író halála után (1975) pedig emlékünnepségek rendezésével, emléktábla-avatással (még a „veszélyes" időkben! – amikor nem volt „divat" kiállni érte és mellette) ápolták a Németh László-kultuszt, s ápolják azóta is. Ella asszony, majd az ő halála után a hagyatékot gondozó Németh-lányok pedig továbbra is küldik az életmű-sorozat darabjait. A 90-es években a Pannónia Könyvek szerkesztőjeként Tüskés Tibor maga is adott ki Németh-könyveket; a kötetet az erre vonatkozó dokumentumok, az örökösökkel való levélváltások zárják.

Németh László „feltámadása", utóélete valójában most kezdődik igazán – most, amikor már nincs kultúrpolitikai akadálya eszméi terjedésének. Ő, aki szellemében egyszerre volt „nemzeti" és „européer", tanulmányaival, egész gondolkodói attitűdjével – mint „európai utas" – mutatja az utat, hogyan integrálódhatunk vissza Európába úgy, hogy közben nemzeti sajátosságainkat is megőrizzük, s hogyan teremthetünk „minőségi" életformát, szellemileg magasabb szintű életkereteket magunk és utódaink számára. Ha ez sikerül, akkor a magyarságnak – amint ő megálmodta – valóban lesz „küldetése" Európában!

Tüskés Tibor kitűnő könyve nagyban hozzájárul ahhoz, hogy Németh László „igazi" arcát megismerhessük, s végre a köztudatban is egységes, hiteles kép alakuljon ki róla. Önmagunknak ártunk vele, ha tisztázó viták helyett még mindig ellenségképet látunk az egyik oldalon, abszolút tökéleteset a másikon. Kínzó ellentmondásainkat segít tisztázni, s a megoldás útját-módozatait csakis az ő életművének kritikai elsajátításával találhatjuk meg. A 100. évforduló talán e kérdésben is előrelépést hoz; az „apokaliptikus" kor vízválasztó lesz jövőnket illetően, amelyet Németh László nélkül és ellenében nem alakíthatunk.

G. Komoróczy Emőke

Erdély nyelve megőrizte a magyar múltat

Szilágyi István: „Hollóidő"
(Magvető Kiadó, Budapest, 2001.)

Az utóbbi évtizedekben feltűnően megfogyatkoztak a történelmi regények a magyar irodalomban.

Több vonatkozásban is rossz jelnek tekinthető ez. Most csak az általunk vélt két legveszélyesebb tünetre hívjuk fel a figyelmet.

Először is: a magyar sorskérdések kimaradtak a jelen s a múlt távlatában elvégezhető elemzésekből, amelyekre csak a nagyszabású történelmi regények adhatnak lehetőséget.

Különös s már-már gyanús a magyar történelemnek mint témakörnek és a történelmi regénynek mint műfajnak az elhanyagolása, éppen akkor, amikor a társadalmi, politikai változás kedvező feltételeket nyújthat változatos műveléséhez.

Végül is azt kell megérnünk, hogy a politikusok többet foglalkoznak nyilvános fellépéseik során történelmünkkel, mint az írók.

Az irodalmi élet azért szárnyukra bocsát történelmi regényeket is, de azok jobbára megkerülik inkább a magyar sorskérdéseket, és szellemi különcködésekre használják fel, forgatják ki, azaz meghamisítják a századok szűrőjén fennmaradt egykori valóságot.

A mai Magyarországon termett történelmi regények általában nem is magyar tárgyúak; s ha azok, akkor sem létezésünk állandó és sorsdöntő kérdéseiről szólnak; sokkal inkább a napjainkban divatját járó elvont filozofálást vagy a múlt kulisszái közé helyezett pszichológiai spekulációkat és a rossz meseként kiagyalt rémtörténeteket állítják középpontba.

A másik döntő fontosságú kérdéskör a magyar nyelv használatával kapcsolatos észrevételeket fogja össze.

Újabb történelmi regényeink nyelvi megformáltsága – tisztelet a ritka kivételnek – éppen a magyar nyelvi sajátosságokat nélkülözi, és valami olyan valószerűtlen művi nyelvet használ, amely vagy tüntető puritánságával akarná magára vonni a figyelmet, vagy elburjánzó díszítettségével.

Ha hiteles költői fedezet állna mögöttük, még elfogadnánk a szenvtelenül szűkszavú vagy a merész fantáziával kiesztergályozott kifejezésmódot, mint egyéni stílust, de a költői többletjelentés s vele együtt a tényleges valóságtartalom hiányzik a történelmi tárgyú munkákból.

Cselekményük, gondolatiságuk erőltetett célratörése egyoldalúvá és érdektelenné teszi mondandójukat. A mindennapi beszéd szintjén az utóbbi negyedszázad alatt végzetesen megkárosodott a magyar nyelv.

Azért hatott ránk váratlan megdöbbenéssel Szilágyi István *„Holló idő”* című történelmi regénye, mert – ritka kivételként, s talán utoljára – a magyar nyelv régi erejével és kifejezésbeli gazdagságával lepett meg bennünket.

Olyan mély volt ez a hatás, hogy a regény értékelését is nyelvi megformáltságának mint legfőbb értékének vizsgálatával kezdjük.

Nem mintha örömünk kiemelt megkülönböztetésre sarkallna, de a regény nyelvi hatósugara annak minden fontos elemét magába zárja.

Szilágyi István azon csekély számú magyar írók közé tartozik, akikben teljes múltbeli változatosságával ültetődött el s nyílott ki még teljesebben, költői többlettel gyarapodva anyanyelvünk.

A nyelv és a szellem tökéletes egysége valósul meg benne, olyan korszakban, amikor a magyar emberre és anyanyelvére éppen a két oldal szétszakadása és eltávolodása válik jellemzővé, az etnikumi és az emberi leépülés előjeleként.

Erdély ismét bizonyította, hogy – az anyaországban már csak halódó – magyar mivoltunk iskolapéldája, és még afféle múzeum voltában is minden más magyar megmutatkozásnál elevenebb és egészségesebb.

Itt, bent az országban a kevesek kérkedő, nyelvtani precizitással beszélt vagy írott nyelve ugyanazt igazolta, mint a tömegek s különösen a fiatalok elsatnyult, elrútított, bemocskolt, foszlányokra tépett magyar nyelvhasználata. Itt már kiűzetett a sajátos magyar szellem a nyelvből, az emberből.

Szilágyi István erdélyi íróban még tökéletes az ősi egység.

A nyelv szelleme ugyanazon alapból származik, mint az etnikai szellem.

A lélek és a felfedező, megőrző ész s az öröklött, színes ösztönvilág érzékenysége alkotja a szellemet; az etnikum és a nyelv szellemét.

Éppen úgy, amint a népköltészetben sajátos észjárásként, lelki látásként és az ösztönök reagálás-rendszereként megmutatkozik.

Nem utasít el a nyelv szelleme semmi emberi tartalmat – a nemi életet is a kedélyállapot szerint számos változatban nevezi meg – csak a negatív, romboló ösztönöket; de azokat is a legtalálóbban elítélő kifejezésekkel.

Szilágyi István „Hollóidő" című regénye alapján ünnepeljük és – a jelenünkre döbbenve – egyben gyászoljuk is pávatollazatként színekben, színárnyalatokban gazdag, régi és mégis újként ható magyar nyelvünket.

Régi, mert ősi örökségünk; újszerű, mert mindig lényegbevágó, pontos és kedélyünkkel színezett, életünk jó és rossz helyzeteiben hajlékonnyá edződött.

Ilyenek voltunk – mutatja elénk Szilágyi regényének nyelvezete.

Sajnos, le kellett írnunk anyanyelvünk erejével és szépségével kapcsolatosan az „utoljára" és a „gyászolunk" szavakat is.

Magyar voltunkhoz méltó nyelvünknek nincs már folytatása az irodalomban sem.

Vannak íróink, költőink a fiatalabb generációk tagjai között, akik tanulékonyan, változatos színeiben, költői szépségében kezelik a nyelvet műveikben, de a nyelv szellemehez már csak hangulatok fűzik őket.

S már ezek a nyelvi értékek is fogyóban vannak.

Szilágyi István történelmi regényében még az élet természetességének, a kedélyvilág, az ösztönök s az emberi helyzetek elevenségének, a gondolatok frissességének, a külső és belső viszonylatoknak kifejezője a régi fényében, találékonyságában és gyönyörködtető formájában megmutatkozó magyar nyelv.

Talán utoljára, és sejtetve a gyászt.

Mert a történelmi regény valójában erről szól.

Mottóként eléje illene Ady Endre verssora: „Úgy romlunk, mint az esős nyári körte." Szilágyi István regénye cselekményét a török hódoltság korába helyezi, amikor generációk sorára először terjed ki Magyarország jó egyharmadán az idegen hatalomnak való alávettetés.

Az idegen hatalmat a magasabb kultúrával rendelkező magyarokhoz viszonyítva, mindig a „barbár" kifejezéssel jelzi az író.

S annak ellenére is, hogy a magyarságban él még az ősi egységre törekvés, a barbár hódítók fölébük tudnak kerekedni, csellel és erőszakkal egyaránt; és a magyar egyre ingatagabb lesz; s ha alkalmat talál a harcra, azt is csak egy másik hódító hatalom (a német) szövetségeseként teheti.

Szilágyi a magyarság romlását még külső hatalmak következményeként ábrázolja, de többször utal a nemzetet egyedeiben és közösségében is kikezdő belső bajokra.

Idézzünk az utóbbiakra vonatkozóan néhány elevenbe vágó sort a regényből. Véleményünk szerint: ezeket a tapasztalatait helyezte el az író történelmi regénye foglalatában: „... ha ez sokáig így tart, erkölcsünk, gondolkodásunk a barbárokéhoz lesz

hasonlatos"; „Ez az álca már saját lényegünk."; „Őrizzük őket, hogy minket ők a hatalmukban tarthassanak."; „... álnokságunk maholnap azokéval vetekszik."; „Vagy is hát még itt vagyunk, de már nem igazán... Egy ideig még itt is leszünk, meg már nem is."; „... milyen könnyű elbánni velünk."

Íme, az alapvető élmények a magyarságról. S ezekhez szükségeltetik az olyan vérbeli elbeszélő, mint Szilágyi István.

Annyira erős az íróban a cselekményszövés lendülete, hogy alakjait szinte állandóan mozgásban, tevékenységben tartja. Ha a főhős, Téntás deák jellemrajzát belső, néha tudat alatti motívumokkal gazdagítja, eljárása mesterkélten kiválik a regény megfigyelésekben s azokhoz igazodó nyelvi fordulatokban bővelkedő szőtteséből.

(Mellékesen jegyezzük meg, hogy a jellemek külső és belső motiváltsága mindeddig a *Kő hull apadó kútba* című regényében (1975) sikerült hitelesen és meggyőzően Szilágyi Istvánnak.)

Fontos regényírói erénye még a szerzőnek az erős, logikus elemzőkészség és gondolatiság.

A *Hollóidő* című regény első részében korhű képét kapjuk a költői erővel megjelenített filozofálásnak és a bölcsen vitatkozó disputálásnak.

Szilágyi kitűnő logikai készsége a szerkesztésben is remekel; olyannyira, hogy a regény második részében, a „Csontkorsók"-ban már a virtuozitásig jut az életmozzanatok egybekomponálásában.

Eléri célját az emberi élet egészére vonatkozóan: a jelképekre épülő értelmezést.

S vélhetően azt a titkos célját is megvalósítja, hogy méltó társa legyen a „túlságosan is jól megcsinálás" terén a kortárs világirodalom olyan jelentős szerzőinek, mint García Márquez és Umberto Eco.

A szerencsésen véghezvitt bravúrok mellett, mégis úgy látjuk, hogy Szilágyi István legmagasabb írói teljesítményét akkor éri el, amikor a közösségi lét eseményeit, krónikáját felfűzi a nyelv erős és színes fonalára.

Bödőcs Pál

Szente Imre Kalevalája

Kalevala, Fordította Szente Imre
(Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely, 2001.)

A finn eposz már röviddel a Régi-Kalevala 1835–36-os megjelenését követően élénken foglalkoztatta a magyar tudományos és irodalmi közvéleményt. Az akkor még 32 énekből és 12078 sorból álló művet a magyarok közül elsőként Reguly Antal olvasta, aki 1841-ben egy levele tanúsága szerint azonnal beszámolt fordítási szándékáról, s tervéből néhány fordítástöredéket meg is valósított. Ez, az ún. Régi-Kalevala hozta meg a finn nemzeti eposz számára a világhírt – erről áradozott híressé vált berlini előadásában a bontakozó népköltészettudomány európai szaktekintélye Jacob Grimm is, aki ma már jobbára a mesemondó Grimm-testvérek egyikének képzetét kelti bennünk. Az „igazi", Lönnrot által 50 énekre kibővített Új-Kalevala, amit ma egyszerűen Kalevalának ismer a világ, 1849-ben nyerte el végső formáját, s vált a finn

nemzeti kultúra, sőt bizonyos fokig a lassan, de megállíthatatlanul az állami önállóság felé tartó finn társadalom sarokkövévé, s a finn nemzet szimbólumává. Hosszú lenne elsorolni, kik és hányan próbálták Reguly óta megismertetni legalább töredékeiben a finn eposz szépségeit a magyar olvasókkal, ezért itt talán elegendő megemlíteni, hogy az első teljes fordítása 1871-ben – tehát éppen százharminc esztendeje – látott napvilágot Barna Ferdinánd jóvoltából. Barna Ferdinánd fordítását az idők során sokan leszólták, költőietlennek bélyegezték -hogy mennyire az, olykor még ma is viták tárgya – mindenesetre az úttörőknek járó érdem elvitathatatlan tőle. Egy biztos, Barna Kalevalája a tudományos vizsgálódásokra nagyobb hatással volt, mint a korabeli magyar irodalmi életre. A Kalevala Vikár Béla 1909-ben megjelent fordításával került be igazán az irodalmi köztudatba, s vált népszerűvé íróink-költőink körében is szinte egészen napjainkig. A költői tehetséggel és komoly tudósi kvalitással megáldott Vikár valóban páratlan remekléssel ajándékozta meg műfordítás-irodalmunkat. Híven adta vissza az eredeti versmértékét, nyelvi gazdagságát. Óriási feladatra vállalkozott, hiszen egy archaizmusokból, különböző nyelvjárásokból kialakított, Lönnrot teremtő keze nyomán egységesített, sosem volt finn nyelven írott eposzt kellett magyarul megszólaltatnia. A kalevalai versmérték ritmusát az ősi magyar nyolcassal gyakran összetévesztett nyolc szótagos trochaikus lejtésű sorok és a gazdag alliteráció adja, szerkezete pedig – már csupán az egykori előadásmódból adódóan is – a gondolatpárhuzamra épül, azaz az egyes sorokat ugyanazon gondolat más szavakkal történő megismétlése követi. Mivel a finn nyelvben is nagyjából azonos a szórend, a kalevalai verselésben sorvégi rímként legfeljebb ragrím állhat. Vikár e tekintetben nem ragaszkodott a kalevalai versformához, a 19. század végi klasszikus magyar versformát követve csengő-bongó sorvégi rímekkel fordította le az eposzt. A fordító már említett költői tehetsége mellet alighanem az utóbbi körülmény is szerepet játszhatott abban, hogy fordítását a magyar fordításirodalom egyik legkiemelkedőbb teljesítményeként tartják számon, még ma, több mint kilencven év elteltével is. Újabb hat évtized múltán az erdélyi Nagy Kálmán veselkedett neki a hatalmas munkának, s adta ki az eredeti verselését hívebben követő, ennek következtében dísztelenebb, ám a köznyelvhez jobban közelítő, a mai olvasó számára könnyebben követhető Kalevalát 1972-ben. Közben már készült Helsinkiben a Finnországban fotóművészként ismert Rácz István fordítása, ami 1976-ban látott első ízben napvilágot. Rácz István – saját elmondása szerint – a finn táj és a finn lélek felől közelített az eposzhoz s eredményesen: tolla nyomán újabb kitűnő Kalevala-fordítás született. Ő a hagyományos nyolc szótagos, azonos gondolatot variáló sorokat egy sorrá vonta össze, mert hite szerint így az eposz könnyebben olvasható, s hosszú soraival jobban idézi a klasszikus, hexameterben írt eposzok méltóságteljes hömpölygését is.

Első látásra Szente Imre fordítása is egy nyomdatechnikai fogással hívja fel magára a figyelmet. Ő abból indult ki, hogy a Kalevala népkönyv, vagy legalábbis azzá kellene válnia, ezért a prózai epika műfajainak, a mesének és a regénynek a tulajdonságait szándékozott kiemelni Kalevalájában, s ennek nyomdatechnikai eszközökkel is nyomatékot adott: az egész eposzt prózai szövegként tördelte, azt az illúziót keltve, mintha meséskönyvet olvasnánk. Ám ez valóban csupán illúzió, hiszen amint bele-

kezdünk az olvasásába, azonnal átüt a szövegen a verssorok lüktető ritmusa. Talán itt érdemes felhívni az olvasó figyelmét, hogy Szente Kalevalája véletlenül sem tekinthető szabad prózai átdolgozásnak, hiszen az egyes összetartozó részek után közölt számok alapján visszakereshetjük a Kalevala mind a 22795 verssorát. Szente Imre Kalevalájáról egyébként régóta tudott a hazai szakmai közvélemény, hiszen a sokáig Finnországban élt, majd Svédországba áttelepült magyar költő műve már 1984-ben készen volt, itthon azonban Weöres Sándor ajánlása ellenére sem talált kiadóra. Végül a Nemzedékek és a Nemzetőr közös kiadásában látott napvilágot Münchenben 1987-ben. Ily módon tehát immár másfél évtizede létezik az ötödik teljes magyar Kalevala – első megjelenésekor még néhány recenzió is méltatta – csak éppen hozzájutni, elolvasni volt nehéz. Sokan beszéltek róla, anélkül, hogy ismerték volna. Ezért külön öröm most, hogy Pusztay Jánosnak, a szombathelyi Minoritates Mundi – Literatura szerkesztőjének a jóvoltából a hazai érdeklődők is a kezükbe vehetik. Szente Imre legfőbb fordítói célja a népkönyv-jelleg hangsúlyozása mellett az eredeti verssorok pontos ritmikájának a visszaadása volt. A már említett nyolc szótagú trochaikus sorok ugyanis az eredeti kalevalai versmértékre is csupán jellemzőek, de nem bírnak kötelező érvénnyel. Számos variációban fordulhatnak elő – ezekből maga Lönnrot több mint négyszázat említ már a Régi-Kalevala előszavában – mintegy oldva a szabályos sorok monotonságát. Ugyanakkor néhány fő szabály következetesen érvényesül. Ezek közé tartozik például az, hogy az utolsó szótag rövid szótag után sohasem lehet hosszú, nem veszélyeztetheti a verssor trochaikus lejtését. A magyar nyelvben ez komoly gondokat okozhat a fordítónak, gondoljunk csak a hosszú szóvégi magánhangzóink sokaságára, a hosszú ó-t és ő-t tartalmazó ragjainkról már nem is szólva. Szente Imre ezt a csapdát úgy igyekszik elkerülni, hogy igen gyakran merít szűkebb pátriája, a Dunántúl tájnyelvéből, amelyben az említett hosszú magánhangzók igen ritkán fordulnak elő. A hosszú ó-t és ő-t tartalmazó ragokat pedig, ha a helyzet úgy kívánja, igen leleményesen a népnyelvi, mégis mindenkim számára érthető -bul/bül, -tul/tül, -rul/rül alakokkal cseréli fel. A tájnyelvi szavak megértése sem okoz az olvasónak különösebb gondot, mivel a számára ismeretlen tájszó jelentése – hála a folyamatosan ismétlődő gondolatpárhuzamnak – a szövegkörnyezetben általában világos értelmet kap, néhány ritka kivételtől (pl. sülülü, 24. o.) eltekintve. Szente Imre néhány ismert verssor töredéket (Ady, Ómagyar Mária-siralom) is becsempész szövegébe, még magyarabbá téve ezzel Kalevaláját. Hasonló hatásra törekszik magyar népmesei motívumok beillesztésével is, s eme törekvése is sikeresnek bizonyul. A recenzens legfeljebb az Óperencia, Óperenciás tengerrel tud nehezen megbékélni, mivel a szó etimológiájának ismeretében képtelen a finn ősvizekre asszociálni, s az ősmadár „turul" elnevezését is túl magyarosnak érzi. Ugyanakkor igen találónak tartja az eposz hőseinek új állandó jelzőit, mint pl. vének véne Väinämöinent, a Kullervo, Kalervo sarját, meg Lemminkäinen esetében, az a pezsgővérű pajkost. Szente Imre a „cél", a jóhangzás érdekében fordító elődeitől is átvesz néhány sort, ami – mivel fel is hívja rá a figyelmet – egyáltalán nem kárhoztatható, inkább dicséretes. A legtöbbet, mintegy 15–20 sort Nagy Kálmántól, de Vikár néhány sorára is könnyen ráismerünk:

ELŐHANG

VIKÁR:

Mostan kedvem kerekedik,
Elmém azon töprenkedik,
Hogy ím dalra kéne kelni,
Ideje volna énekelni,
Nemek nótáit dúdolni,
Fajok énekeit fújni;

SZENTE: Kerëkedik arra kedvem, mind azt forgatom fejemben, hogy már dalra kéne kelni, ideje volna énëkëlni, vërsbe szëdni rég valókat, ősi dolgokról dalolni.

Nem csupán az összehasonlítás, a kedvcsinálás szándéka is vezette tollamat, amikor idecitáltam ezt a néhány sort. Illusztrálandó, hogy Szente Imre Kalevalája valóban érdemes az elolvasásra, kitűnő, gondos, sok fordítói leleményről tanúskodó munka. És mindezeken felül az új kiadásnak még egy különlegessége is van: a fordító, aki még sok magyar honfitársunkkal együtt használja és különbséget tud tenni a nyílt és zárt e között, a fonetikában használatos ë hangjelöléssel az egész eposz folyamán jelzi a zárt ë-nek ejtendő hangokat. Ebben alighanem része lehet a kiadványt támogató Bárczi Géza Értékőrző Kiejtési Alapítvány munkatársainak is, ám hasznossága mellett esztétikailag is emeli Szente Imre Kalevalájának értékét. A szép szombathelyi kiadvány Csepregi Márta igényes előszavával és Masszi Ferenc illusztrációival látott napvilágot.

Fehérvári Győző